

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

bakalářské kombinované studium 2004–2007

Radim Burkoň

Vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2007

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Martin Kopecký, PhD.

Oponent bakalářské práce:

.....

Datum obhajoby:

.....

Výsledek obhajoby:

.....

Resumé

Cílem práce, jež staví na pojmech jako je udržitelný rozvoj, environmentální vzdělávání, vzdělávání k udržitelnosti a udržitelný cestovní ruch, je navrhnout kurikulum vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch a zodpovědět na otázku, proč v této oblasti vzdělávat a s jakými výsledky. Práce charakterizuje hlavní zainteresované skupiny v čele se samotnými turisty jako hlavní cílovou skupinou pro vzdělávání, kterou třídí do marketingových segmentů. Pro tvorbu kurikula tato práce navrhuje metody, systém, strukturu a nástroje vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch. V neposlední řadě analyzuje finanční zdroje pro krytí takto pojatého vzdělávání. Každá kapitola je ukončena přehledným sumářem, závěr pak přináší souhrn doporučení, především ten, že vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch není možné oddělovat od vzdělávání pro udržitelný rozvoj.

Summary

The aim of the work, which builds on the terms like sustainable development, environmental education, education for sustainability and sustainable tourism, is to propose a curriculum of education for sustainable tourism and answer a question, why to educate in this area at all and what results such a education should bring. The work provides characters of the main stakeholders, at the head of the tourists themselves as the main target group identified for the education purposes. The tourists are selected into marketing segments. The work proposes methods, system, structure and tools for the curriculum of education for sustainable tourism. And last but not least the work analyses the funds for covering such education system. Each chapter is finished with the survey summery and the conclusion is about a series of recommendations, especially the one, that education for sustainable tourism can not be separated from the education for sustainable development.

Prohlášení autora

Prohlašuji,

že tuto předloženou bakalářskou práci jsem vypracoval zcela samostatně a uvádím v ní veškeré prameny, které jsem použil.

Rád bych také poděkoval vedoucímu práce PhDr. Martinu Kopeckému, PhD. za pochopení, přístup a směřování, kterými přispěl k vypracování této bakalářské práce.

.....
(datum, podpis)

OBSAH

ÚVOD	6
1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ, VÝCHODISKA A DOKUMENTY	10
1.1 Udržitelný rozvoj	10
1.2 Vzdělávání pro udržitelný rozvoj	13
1.3 Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta (EVVO)	15
1.4 Biologická rozmanitost	16
1.5 Udržitelný cestovní ruch	17
1.6 Shrnutí první kapitoly	22
2. TŘI DIMENZE UDRŽITELNÉHO CESTOVNÍHO RUCHU	24
2.1 Environmentální dimenze	24
2.2 Ekonomická dimenze	27
2.3 Sociální dimenze	28
2.4 Shrnutí druhé kapitoly	31
3. CÍLOVÉ SKUPINY A JEJICH CHARAKTERISTIKA	32
3.1 Veřejný sektor	32
3.2 Turistický průmysl	33
3.3 Neziskový sektor	34
3.4 Hostitelská komunita	35
3.5 Média	36
3.6 Turisté	37
3.7 Shrnutí třetí kapitoly	39
4. TVORBA KURIKULA	40
4.1 Proč vzdělávat pro udržitelný cestovní ruch	40
4.2 Koho vzdělávat v čem	41
4.3 Jak vzdělávat, kdy a za jakých podmínek?	41
4.4 S jakými očekávanými výsledky vzdělávat?	42
4.5 Kde a jaké struktury vzdělávat?	43
4.6 Jakou formou vzdělávat a pomocí jakých nástrojů?	44
4.7 Shrnutí čtvrté kapitoly	48
5. TYPOLOGIE TURISTŮ A UDRŽITELNÝ CESTOVNÍ RUCH	50
5.1 Tradiční členění	50
5.2 Post-turista	51
5.3 Zelený zákazník	51
5.4 Ekoturismus a geoturismus	52
5.5 Shrnutí páté kapitoly	54
6. FINANČNÍ ZAJIŠTĚNÍ VZDĚLÁVÁNÍ PRO UDRŽITELNÝ TURISMUS	56
6.1 Shrnutí šesté kapitoly	59
7. ZÁVĚR	60

Seznam zkratk

ESF	Evropský sociální fond
EU	Evropská unie
EVVO	Ekologické vzdělávání, výchova a osvěta
IUCN	The World Conservation Union (Světový svaz ochránců přírody)
MŽP	Ministerstvo životního prostředí
OSN	Organizace spojených národů
TIES	The International Ecotourism Society (Mezinárodní ekoturistické sdružení)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizace OSN pro výchovu, vědu a kulturu)
UNECE	United Nations Economic Commission for Europe (Evropská hospodářská komise)
UNEP	United Nations Environment Programme (Program Spojených národů pro životní prostředí)
UNWTO	United Nations World Tourism Organisation (Světová turistická organizace)
WTTC	World Travel and Tourism Council (Světová rada cestování a cestovního ruchu)
WWF	World Wildlife Fund (Světový fond na ochranu přírody)

Úvod

Dne 2. února 2007 zveřejnili v Paříži odborníci z Mezivládního panelu pro změny klimatu zprávu, že oteplování planety je nepochybné a významný podíl na něm má lidská činnost. Evropská komise vyzvala země EU, aby na tyto varovné závěry reagovaly konkrétními kroky.

Výsledek zprávy expertů je následkem dlouhodobě neudržitelné exploatace neobnovitelných zdrojů lidstvem jako celkem. S rostoucí populací a neudržitelnými konzumními modely chování vytváří lidstvo čím dál větší tlak na využívání zdrojů s negativními následky na životní prostředí, ekonomiku i sociální vztahy.

Jedním z průmyslu, který má zásadní vliv na tento stav světa, je cestovní ruch. Cestovní ruch patří k největším průmyslovým odvětvím na světě s největší dynamikou a trvalým růstem. Zatímco v roce 1990 činily podle UNWTO příjmy z mezinárodního cestovního ruchu obrát 270 miliard dolarů při zhruba 400 milionech příjezdů, v roce 2005 to už byl 2,5 násobný růst na 680 miliard dolarů, to je 2 miliardy dolarů příjmů denně (UNWTO, 2006a, s. 4). Podle odhadů UNWTO má do roku 2020 počet turistů dosáhnout dokonce 1,6 miliardy (z toho příjezdy do Evropy 717 milionů turistů) (UNWTO, 2006a, s. 11). To jsou čísla, která s sebou nesou velké ekonomické příležitosti, ale i obrovská rizika, spojená s globálním ohrožením planety, ztrátou kulturní identity a ekonomickou závislostí.

Na druhé straně existují přístupy, které se snaží zvrátit nebo alespoň zastavit negativní trendy dopadů lidské činnosti na životní prostředí v nejširším významu tohoto slova. Jsou spojeny s udržitelným rozvojem. Udržitelný rozvoj je velmi frekventovaný, multioborově využívaný pojem, který pokrývá prakticky veškerou škálu lidské činnosti. Postupně se objevil i v přístupech k řízení cestovního ruchu.

Původní název práce měl znít „Vzdělávání a udržitelný cestovní ruch“. Autorovi takového tématu by příslušelo zmapovat a definovat udržitelný cestovní ruch *per se* a k němu identifikovat jaké vzdělávací možnosti a příležitosti s sebou nese. Tento model by pak stačilo doplnit o rozsah a obsah profesního vzdělávání aktérů činných v oblasti cestovního ruchu tak, aby cestovní ruch mohli směrem k udržitelnosti řídit.

Změnou předločky na „Vzdělávání **pro** udržitelný cestovní ruch“ se téma stává komplexnější. Takový název implikuje, že vzdělávání v sobě nese nejen obsah, tedy co to je udržitelný cestovní ruch, ale doplňuje jej o hodnoty a dovednosti, kterých je potřeba k dosažení žádaného stavu. Svým videm odkazuje k činnosti, která není ukončena, tedy ke vzdělávání celoživotnímu. A za třetí, vzdělávání **pro** udržitelný cestovní ruch nemůže pokrývat jen vzdělávání činovníků v cestovním ruchu, tedy profesionálů, ale i vzdělávání všech, kdo na cestovním ruchu jakkoli a ze kterékoli strany participují, tedy včetně turistů samotných, a to před, v průběhu i po cestovním zážitku.

Cíl práce

Cílem práce je navrhnout kurikulum vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch. Smyslem je přitom zejména zodpovědět na obecné otázky, ptající se po důvodech a výsledcích takového vzdělávání. Soustředit by se měla především na cílovou skupinu turistů, kteří mají jako kupní síla významnou možnost ovlivnit trh cestovního ruchu.

Jsou to touhy, motivace a znalosti, které ovlivňují chování člověka v roli turisty a posléze se odráží v globálním dopadu turismu na svět, a to jak pozitivním, tak i negativním. Je to spotřebitelské chování uživatelů služeb cestovního ruchu, které je třeba formovat k udržitelnosti. Je to poptávka, co formuje nabídku. Apelujeme-li na udržitelnost, musíme ji uvést ve známost mezi spotřebiteli, aby po udržitelných produktech cestovního ruchu rostla poptávka. Někdy u nových produktů iniciativa vzniká i na straně nabídky, a pokud je spotřebitel akceptuje, vytváří se poptávka až následovně. Při vzdělávání pro udržitelné přístupy nelze opominout ani jednu ze stran vytvářejících tržní mechanismus prodávajícího i kupujícího, přestože těžiště by mělo spočívat na spotřebiteli. Jistěže mnohá pravidla a zásady udržitelnosti lze předat v rámci konceptu udržitelného rozvoje jako takového, nicméně turismus a rekreace závisejí na kvalitě přírodního a kulturního prostředí, tedy zdrojů, z nichž tento nejdynamičtější se rozvíjející průmysl čerpá stále většími doušky spolu s tím, jak roste ekonomický blahobyt a význam volného času. Úsilí vzdělavatele namířené do cestovního ruchu a zaměřené na všechny jeho aktéry by mělo pomoci umožnit dosáhnout potřebné změny v přístupech k trávení volného času tak, aby turismus nezničil ty zdroje, na kterých závisí (Kolářová, 2004, s. 11), ale aby byl vnímán jako příležitost k trvalému vzdělávání a obohacování se, aby přispěl k ochraně biodiverzity

a kulturní rozmanitosti, a aby současně bez negativních dopadů zintenzivnil a zkvalitnil zážitky, které fenomén volného času a rekreace nabízí.

Východiska

Vysloveně ke vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch neexistuje přesně cílená literatura, která by rozměr takto pojatého vzdělávání monotematicky pokryla. Literatura, která pomůže na začátku stanovit pojmosloví a teoretická východiska, se proto odvíjí z blízkých oborových témat a konceptů, jejichž průniky by měly vytvořit kostru této práce.

Všechny koncepty jsou relativně mladé. Jsou to jednak modely z let sedmdesátých, a to koncept udržitelného rozvoje, s nímž se paralelně rozebíhal koncept environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty (EVVO). Ke konceptu udržitelného rozvoje přibyla v roce 2005 strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj. Z druhé strany do této konstrukce přispívají koncepty udržitelného cestovního ruchu, o nichž se rozeběhla debata až v letech devadesátých. Hlavním aktérem a iniciátorem všech těchto směrů a vizí je především Organizace spojených národů, zejména organizace OSN pro výchovu, vědu a kulturu UNESCO. Dalšími iniciátory na mezinárodní scéně jsou další odnože OSN, například Evropská hospodářská komise (UNECE), Světová turistická organizace (UNWTO), Program OSN pro životní prostředí (UNEP), Evropská hospodářská komise (UNECE). Významným hráčem je i Evropská komise a v neposlední řadě organizace mimo struktury nadnárodních veřejných institucí, ovšem se stejným globálním dosahem a účinností, jako je například Světový svaz ochránců přírody (IUCN).

V České republice se po vstupu do Evropské unie díky podpoře Evropského sociálního fondu a zaměření prvních operačních programů spustilo poměrně rozsáhlé vzdělávání v cestovním ruchu (Czechtourism, 2007), které si ponechalo charakter profesně zaměřeného vzdělávání mířícího prioritně na subjekty v cestovním ruchu podnikající nebo na veřejné subjekty oblast cestovního ruchu spravující. V současné době, tj. na jaře roku 2007, se postupně dokončují práce na strategii pro vzdělávání k udržitelnému rozvoji, jejíž tvorbu koordinuje Rada vlády pro udržitelný rozvoj a účastní se jí Meziresortní pracovní skupina EVVO při Ministerstvu životního prostředí. Strategie má být hotová v létě 2007. Česká republika tím splní přijatý

závazek, že do podzimu roku 2007 vytvoří svoji národní strategii. Tento závazek přijala Česká republika stejně jako ostatní členské země na zasedání v březnu 2005 ve Vilniusu, kde byla schválena „Strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj“. Touto deklarací bylo vyhlášeno Desetiletí OSN pro vzdělávání k udržitelnosti, které v letech 2005–2015 bude UNECE koordinovat.

Od roku 1999 v Čechách stanovuje základní směr pro environmentální vzdělávání Státní politika životního prostředí, která se pravidelně aktualizuje, a z níž vychází národní Koncepce environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty, jejíž regionální podobu má dnes zpracovanou i většina krajů, někde dokonce i města. Na národní úrovni i úrovních krajských existují strategie udržitelného rozvoje, Ministerstvo pro místní rozvoj ČR zpracovává Strategie rozvoje cestovního ruchu v ČR na léta 2007–2013. Existuje rozsáhlý a kvalitní web na téma udržitelný cestovní ruch (Zelenka, Šimková, Pásková, 2007), jenž koncentruje objemný rozsah dokumentů, přednášek, fotek a odkazů, včetně mezinárodních. Autoři textů a přednášek patří k předním odborníkům na tuto problematiku. Existuje i dost publikací na dílčí témata ve vazbě na cestovní ruch a jeho management. Jak již bylo řečeno, žádná z knih, strategií, koncepcí, odkazů a dalších materiálů ke studiu se ovšem systematicky nevěnuje vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch.

Obsah práce proto bude vycházet především z pojmů environmentální vzdělávání, vzdělávání k udržitelnosti, udržitelný rozvoj a udržitelný cestovní ruch, jejichž definice a obsah jsou rozebrány v první kapitole.

1. Vymezení základních pojmů, východiska a dokumenty

1.1 Udržitelný rozvoj

Pojem udržitelný rozvoj pronikl na veřejnost v roce 1983, kdy Organizace spojených národů ustavila komisi vedenou norskou političkou Gro Harlem Brundtlandovou, jež dostala za úkol reagovat na obavy plynoucí ze stále více znečištěné planety, nevratného mizení biologických druhů, zrychlujícího se čerpání a ubývání neobnovitelných zdrojů a sílících pohybnostech o neomezeném hospodářském růstu. Komise měla odpovědět na otázku, jak se má společnost rozvíjet, aby se sama nepoškozovala.

Po mnoha konzultacích Brundtlandová vydala obsažnou zprávu s názvem „Naše společná budoucnost“. Zpráva postavila před lidi na celé planetě úkoly, kterým je třeba věnovat pozornost, má-li se lidstvo dál rozvíjet a neskončit v ekologické krizi. Těmi úkoly jsou omezení růstu lidské populace, zajištění výživy a jejích zdrojů, uchování živých přírodních zdrojů a péče o ně, rozvoj spolehlivých, bezpečných a ekologických zdrojů energie a hledání ekologičtějších průmyslových technologií pro rozvoj měst a lidských sídel.

Brundtlandová ve zprávě definovala udržitelný rozvoj jako „(...) *takový způsob rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslaboval možnosti budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby*“ (Naše společná budoucnost, 1991, s. 47).

V Čechách je tato definice mírně pozměněna. Podle výkladového slovníku odborných termínů v oblasti udržitelné spotřeby a výroby je původní definice udržitelného rozvoje zákonem č. 17/1992 Sb., o životním prostředí, definována jako:

„Takový rozvoj, který současným i budoucím generacím zachovává možnost uspokojovat jejich základní životní potřeby a přitom nesnižuje rozmanitost přírody a zachovává přirozené funkce ekosystémů“ (MŽP, 2000, s. 5).

Dalším významným mezníkem pro upřesňování pojmu udržitelný rozvoj byla Konference OSN O životním prostředí a rozvoji, která se uskutečnila v červnu roku

1992 v Rio de Janeiru. Zde byly přijaty dva zásadní dokumenty pro udržitelný rozvoj – společná Deklarace o životním prostředí a rozvoji, která formuluje 27 principů udržitelného rozvoje a Agenda 21 (Akční plán rozvoje pro 21. století), která ve 40 kapitolách podrobně rozpracovává, jak udržitelného rozvoje dosáhnout.

V roce 2002, 10 let po Summitu Země v Rio de Janeiru, proběhl Světový summit o udržitelném rozvoji v jihoafrickém Johannesburgu. Závěry summitu jsou deklarace a implementační plán pro naplňování Agendy 21. Hlavním výstupem pro Českou republiku bylo ustavení Rady vlády pro udržitelný rozvoj, která zpracovala Národní strategii udržitelného rozvoje.¹

Summit v Johannesburgu zdůraznil, že cílem má být takový rozvoj, který zajistí rovnováhu mezi třemi základními pilíři: sociálním, ekonomickým a environmentálním, jak symbolicky vyjádřilo jeho heslo: lidé, planeta, prosperita. Podstatou udržitelnosti je tedy naplnění tří základních cílů:

- sociální rozvoj, který respektuje potřeby všech,
 - účinná ochrana životního prostředí a šetrné využívání přírodních zdrojů,
 - udržení vysoké a stabilní úrovně ekonomického růstu a zaměstnanosti
- (Vláda ČR, 2004, s. 3).

Náplní ekonomického rozměru je trvale udržitelný hospodářský rozvoj spojený s rostoucími příjmy obyvatel. Sociální rozměr obsahuje potřebu důstojného života a rozvoje lidské osobnosti, zdraví, vzdělávání, sociální spravedlivosti a soudržnosti. Environmentální složka zahrnuje znalosti a postoje týkající se přírody, krajiny, života a životního prostředí včetně dovedností v jejich ochraně.

V posledních letech se k těmto třem složkám přidává i složka čtvrtá, kterou je zpravidla etika (někdy bývá uváděna politika, resp. demokracie).

Podle CENIA, české informační agentury životního prostředí a příspěvkové organizace Ministerstva životního prostředí, patří vedle propojení základních oblastí života – ekonomické, sociální a životního prostředí – mezi základní principy

¹ Rozcestník o udržitelném rozvoji, včetně informací o Radě vlády pro udržitelný rozvoj, se nachází na stránkách Národní sítě zdravých měst: <http://www2.nszm.cz/ur/>. Koncepty a pojmy z oblasti udržitelného rozvoje jsou v přehledné podobě uspořádány na internetové stránce provozované Zeleným kruhem s adresou: <http://www.hraozemi.cz>.

udržitelného rozvoje například dlouhodobá perspektiva (vědomí, že je kapacita životního prostředí omezená, a to nejenom jako zdroje surovin, látek a funkcí potřebných k životu, ale také jako prostoru pro odpady a znečištění všeho druhu), princip předběžné opatrnosti (důsledky některých našich činností nejsou vždy známe, neboť naše poznání zákonitostí fungujících v životním prostředí je stále ještě na nízkém stupni, a proto je na místě opatrnost), princip prevence, kvality života, sociální spravedlnosti a další. (Cenia, 2007)

Ve Strategii udržitelného rozvoje se za základní východiska udržitelného rozvoje považují demokratický politický systém, ekonomický systém na bázi tržní ekonomiky a antropocentrický přístup, který se opírá o přesvědčení, že postavení člověka v rámci přírody je z mnoha důvodů výjimečné. Strategie dále uvádí velké množství principů udržitelnosti, jako například princip generační odpovědnosti, v němž jde o zachování a předání základních přírodních, kulturních a civilizačních hodnot, princip sociální solidarity, podle nějž je společnost povinna se přiměřeným způsobem postarat o své občany, kteří se dostali do obtížné situace, princip sociální soudržnosti s cílem snižovat počet sociálně marginalizovaných jednotlivců a skupin, princip rovných příležitostí jednotlivců a skupin, princip pozitivní ekonomické stimulace, princip přiměřenosti nákladů, princip subsidiarity a mnohé další. (Vláda ČR, 2004, s. 29)

Koncepce udržitelnosti je jak vidno poměrně široká a další podoby není nutné reprodukovat. Některé mají větší environmentální akcent, tedy na rozvoj se zachováním ekosystémů a ochranou krajiny a přírody, jiné sociální, orientované na vztahy mezi lidmi, další se zabírají ekonomikou. Důležitá je jejich rovnováha. Udržitelný rozvoj je termín interdisciplinární a je dáván do souvislosti se všemi lidskými činnostmi, které přebírají výše nastíněné principy udržitelnosti. Podobně se pojí i se vzděláváním a cestovním ruchem.

1.2 *Vzdělávání pro udržitelný rozvoj*

Národní strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj² ještě není dokončená, ale podle pracovního znění bude vzdělávání pro udržitelný rozvoj představovat také široce pojatý pojem, který má standardně zahrnovat ekonomické a sociální oblasti, ale i integrovat všechny předchozí vývojové fáze a přinášet komplexnost a dlouhodobou časovou perspektivu. Definice uváděná v pracovní verzi strategie je následující:

„Vzdělávání pro udržitelný rozvoj je vzděláváním o vztazích mezi rozvojem lidské společnosti a životním prostředím“ (Národní strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj, 2007, s. 6).

Strategie uvádí a vysvětluje i další pojmy, s nimiž se lze aktuálně i historicky setkat, jako je výchova k udržitelnosti nebo výchova pro udržitelný život (mezi autory není jasné, zda jde o nadřazený pojem nebo synonymum ke vzdělávání pro udržitelný rozvoj), ekologická výchova (o vztazích člověka a prostředí), environmentální výchova (zaměřuje se na celé, tedy i člověkem vytvořené prostředí, nejen na ekologii), výchova k péči o životní prostředí, výchova k ochraně přírody (starší pojmy, dnes se už moc nepoužívají), multikulturní výchova, globální rozvojové vzdělávání, výchova ke zdraví, výchova k budoucnosti, výchova k míru apod. (specificky zaměřené výchovné směry, jakési podoblasti vzdělávání pro udržitelný rozvoj) a globální výchova (holistický přístup, překrývá se se vzděláváním pro udržitelný rozvoj) (tamtéž, s. 6).

Podle Enviwiki, internetové encyklopedie věnované vzdělávání zaměřenému na prostředí, je cílem vzdělávání pro udržitelný rozvoj překlenout propast mezi vědeckým poznáním a jeho využitím. Vzdělávání pro udržitelný rozvoj má odpovídat na otázky, jako: Jak lze lépe porozumět světu kolem nás? Jak jsou problémy, kterým náš svět čelí, vzájemně propojeny a co to znamená pro jejich řešení? Jak bychom chtěli, aby náš svět v budoucnu vypadal, ovšem v rámci limitů, které nám ukládají životodárné systémy? Jak je možné smířit zájmy ekonomické, sociální a zájmy životního prostředí? Vzdělání má pomoci řešit problémy, které nás v budoucnu

² Národní strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj se v současné době zpracovává, pracovní verze 8.3 z 25. února 2007 mi byla laskavě poskytnuta tajemnicí Rady vlády pro udržitelný rozvoj v únoru 2007.

ohrožují, není samo o sobě konečným cílem, je považováno za nástroj, který má přinést žádoucí změny (Centrum pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy, 2006, odkaz „*Vzdělávání pro udržitelný rozvoj*“).

Podle UNECE, které koordinuje v letech 2005–2015 dekádu vzdělávání pro udržitelný rozvoj, „(...) *reprezentuje vzdělávání pro udržitelný rozvoj katalytický proces sociálních změn, které se snaží podpořit pomocí vzdělávání, školení a zvyšování povědomí veřejnosti hodnoty, chování a životní styl, který je nutný pro udržitelnou budoucnost. Udržitelný rozvoj není ani tak technický koncept jako vzdělávací, není to konečný cíl vládní politiky, ale proces učení jak přemýšlet v termínech »navždy«.* To znamená, že vzdělávání pro udržitelný rozvoj zahrnuje učení o tom, jak činit taková rozhodnutí, která udrží v rovnováze a propojí budoucí ekonomiku, přírodní prostředí a kvalitu života všech komunit, blízkých i vzdálených, nyní i v budoucnosti“ (UNECE, 2005, *Introduction: What is Education for Sustainable Development?*), a pokračuje tím, že „*vzdělávání pro udržitelný rozvoj je vizionářský přístup ke vzdělávání, který hledá, jak pomoci lidem lépe porozumět světu ve kterém žijí, a čelit budoucnosti s důvěrou a nadějí, věduce, že hrají důležitou roli v řešení komplexních a vzájemně na sobě závislých problémech, které ohrožují naši budoucnost, jako je chudoba, nešetrná spotřeba, znehodnocování životního prostředí, chátrání měst, přírůstek obyvatelstva, genderová nerovnost, zdraví, konflikty a poškozování lidských práv*“ (tamtéž).

OSN si stanovila, že cílem dekády vzdělávání pro udržitelný rozvoj je mít tuto vizi integrovanou do vzdělávacích plánů na všech úrovních, a to ve všech sektorech vzdělávání a v každé zemi.

Dosud řečené lze shrnout do závěru, že vzdělávání pro udržitelný rozvoj je komplexní pojetí v rámci celoživotního vzdělávání, které má za cíl pomoci dospět k poznání, že nekonečný růst není v prostředí omezených zdrojů možný, a že jen ve vyváženém rozvoji všech tří pilířů udržitelného rozvoje má další rozvoj perspektivu, a že na základě tohoto poznání je nutné změnit své vlastní chování a spotřebitelské vzorce směrem k udržitelnosti.

1.3 Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta (EVVO)

„Výchova, osvěta a vzdělávání se provádějí tak, aby vedly k myšlení a jednání, které je v souladu s principem trvale udržitelného rozvoje, k vědomí odpovědnosti za udržení kvality životního prostředí a jeho jednotlivých složek a k úctě k životu ve všech jeho formách.“ (MŽP, 2000, s. 5)

Rámcem pro EVVO je dán Státním programem environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty v ČR, který byl přijat usnesením vlády č. 1048/2000, předkladatelem je MŽP. Aktuálně platným je Akční plán na léta 2007–2009.

Státní program EVVO ČR spolu s navazujícími krajskými koncepcemi a vytvářenými krajskými systémy je od svého počátku koncipován jako základ environmentálního pilíře vzdělávání k udržitelnému rozvoji. Průběžné vyhodnocování a aktualizace napomáhají k permanentnímu rozvoji systému a zvyšování jeho kvality podle aktuálních nároků a potřeb.

EVVO je ovšem velmi široký pojem a zahrnuje celý komplex aktivit, které se shrnují často pod zastřešující pojem environmentální vzdělávání. Enviwiki definuje environmentální vzdělávání jako novou orientaci na praktickou péči o stav světa, kde se environmentální gramotnost netýká jen vytváření jednotlivých poznatků, ale zahrnuje celý komplex vědění. Tímto věděním se má rozumět vše, co je třeba vědět pro prakticky založený postoj. Do takového vědění se mísí i představy, dovednosti, správné chování, umění naslouchat atd. (Centrum pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy, 2006, odkaz „*Environmentální vzdělávání*“)

V nově založeném časopise *Envigogika* a jeho prvním čísle problematiku environmentálního vzdělávání rozebírá Dlouhá (2006). Upozorňuje na Palmerovo (1998) třídění na vzdělávání *o* prostředí, vzdělávání *pro* prostředí a vzdělávání *v* nebo *skrze* prostředí. Vzdělávání *o* prostředí se týká základních znalostí a porozumění prostředí. Cíle jsou kognitivní povahy a mají vést k hromadění informací. Vzdělávání se zde stává neutrálním, instrumentálním procesem, kde na straně prostředí se objevují environmentální zákonitosti, procesy a problémy, na straně učení jsou fakta, koncepty, zobecnění.

Vzdělávání *pro* prostředí zdůrazňuje rozvíjení informovaného zájmu o prostředí, cíle směřují k vytváření hodnot a schopnosti realizovat praktické akce. Vzdelávání *pro* prostředí zahrnuje informovanost, cílem je však aktivní zájem o kvalitu lidského života a prostředí.

Vzdělávání *v* nebo *skrze* prostředí. Toto vzdělávání zahrnuje přímou zkušenost, která je jedním z předpokladů vzniku poznatků a porozumění. Vzdelávání *v* nebo *skrze* prostředí neposkytuje nástroje pro praktické působení a je obecně přijímáno jen jako zdroj přímé zkušenosti, materiál pro zkoumání a objevy, základ pro vytváření poznatků (Dlouhá, 2006, kurzíva v originále).

Podle Dlouhé (2006) lze tyto různorodé přístupy stěží kombinovat, spíše existují vedle sebe.

K udržitelnosti životního prostředí pomocí vzdělávání se vyjadřuje i Hamburská deklarace: *„Vzdělávání pro zachování udržitelného životního prostředí by mělo představovat celoživotní vzdělávací proces, který by potvrzoval, že ekologické problémy existují v určitém sociálněekonomickém, politickém a kulturním kontextu. Ekologicky udržitelné budoucnosti nelze dosáhnout bez analýzy vztahu mezi problémy životního prostředí a současnými schématy rozvoje. Vzdelávání dospělých v oblasti životního prostředí může sehrát důležitou roli při zvyšování povědomí komunit a odpovědných činitelů o otázkách životního prostředí a při jejich mobilizaci zaměřené na aktivity související se životním prostředím“* (Hamburská deklarace o vzdělávání dospělých, 1997, s. 4).

Environmentální vzdělávání, jak už název napovídá, se tedy soustřeďuje především na podporu environmentálního pilíře udržitelnosti.

1.4 Biologická rozmanitost

S environmentálním vzděláváním souvisí ochrana biologické rozmanitosti. K ochraně druhového bohatství byla na Summitu OSN v Rio de Janeiru v roce 1992 přijata Úmluva o ochraně biologické rozmanitosti. Ta předpokládá, že všechny smluvní strany vytvoří své národní strategie, jak proti úbytku biodiverzity bojovat.

Strategii ochrany biologické rozmanitosti ČR přijala vláda v květnu 2005 (MŽP, 2005b).

Strategie byla přijata současně s vydáním mezinárodní studie v kanadském Montrealu na McGillově univerzitě pod názvem „Biologická rozmanitost a kvalitní život člověka“ (Biodiversity and Human Well-being). Na studii se podílelo 1300 vědců z 95 států. Studie popisuje dramatické vymírání rostlinných a živočišných druhů. Jen za posledních 100 let se úbytek druhů ztisícinásobil. Uvádí, že vymřením je na celém světě bezprostředně ohroženo 12 % druhů ptáků, 23 % druhů savců, 32 % druhů obojživelníků, z rostlin pak např. 25 % druhů jehličnanů. Světové zásoby ryb poklesly od počátku průmyslového rybolovu o neuvěřitelných 90 %.

Na stále se zrychlujícím tempu vymírání druhů se podílejí nejrůznější faktory, přímo či nepřímo ovlivněné člověkem. Studie vidí hlavní příčiny v drastických zásazích do ekosystémů, v nichž jednotlivé druhy žijí, ve znečištění, změnách klimatu, neúměrném čerpání přírodních zdrojů. Zpráva konstatuje, že zásadním problémem je zvyšující se intenzita těchto negativních jevů.

Vládní strategie ochrany biologické rozmanitosti ČR by měla pomoci stabilizovat druhové počty rostlin i živočichů a snížit úbytek rozmanitosti živé přírody (Brožová, 2005).

Strategie ochrany biologické rozmanitosti bude jako jeden z nejúčinnějších nástrojů k naplnění svých cílů používat právě environmentálního vzdělávání. Je to právě cestovní ruch, který nejvíce ze všech průmyslů biologickou rozmanitost svými dopady ohrožuje, tedy můstek k propojení témat rozebíraných ve druhé kapitole.

1.5 Udržitelný cestovní ruch

Podle Swarbrooka (2004) byla debata o udržitelném cestovním ruchu/turismu³ ovlivněna obecným konceptem udržitelného rozvoje. V šedesátých letech se objevil masový turismus, který je často charakterizován jako 3S dovolená (sea, sand and sun), tedy moře, pláž a slunce, a projevuje se kumulováním velkého množství lidí ve stejném čase na omezeném území za účelem rekreace s převážně negativními dopady na destinaci, je-li řízen neudržitelně. Termín udržitelný turismus

³ Termín turismus a cestovní ruch jsou synonyma. Viz Pásková M., Zelenka J. (2002). I v této práci budu používat oba termíny, které jsou navzájem zaměnitelné.

(sustainable tourism) se začal užívat na konci let osmdesátých, kdy akademici i praktici v průmyslu cestovního ruchu v souvislosti s jeho rostoucí masovostí začali zvažovat, jaké důsledky zprávy Brundtlandové vyplývají pro cestovní ruch. Nejprve se používal termín zelený turismus (*green tourism*), který představoval nárůst zájmu o otázky životního prostředí, a to především v Německu a Francii, a až na začátku let devadesátých se udržitelný turismus začal používat běžně. Reprezentoval přístup, v němž se v cestovním ruchu rozpoznává důležitost hostitelské komunity, jakým způsobem se zachází se zaměstnanci a zájem na maximalizaci ekonomického přínosu turismu pro hostitelskou komunitu. Tento koncept byl shrnut v Zelené knize o turismu (Green Paper on Tourism) publikované Evropskou unií v roce 1995.

Vývoj konceptu udržitelného turismu, který se vymezoval vůči turismu masovému, zahrnuje v zásadě čtyři přístupy (Swarbrooke, 2004, s. 9):

- Naprostý protiklad – udržitelný a masový turismus byly viděny jako neslučitelné protiklady
- Kontinuum – existují různé podoby udržitelného a masového turismu a někde uprostřed se oba koncepty setkávají
- Hnutí – tento přístup navrhoval, že je třeba pozitivní akce, která učiní masový turismus udržitelným
- Konvergence – myšlenka, že všechny typy turismu se mají pokoušet být udržitelné

Definici cestovního ruchu poskytl WTO a je široce citovaná a akceptovaná. Cestovní ruch jsou aktivity osob cestujících do míst mimo jejich obvyklé prostředí nebo pobývajících v těchto místech ne déle než jeden rok za účelem trávení volného času, podnikání či jiným účelem (Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry, 1996, s. 30).

Neexistuje ovšem široce akceptovaná definice udržitelného cestovního ruchu. Udržitelný cestovní ruch definují různé zdroje i autoři různě. Protože to je klíčový termín pro tuto práci, neboť má být obsahem vzdělávání, bude věnováno pojetí udržitelnosti v cestovním ruchu více prostoru.

UNEP (2002): „*Udržitelnost, pro turismus stejně jako pro jiná odvětví, představuje tři navzájem propojené aspekty: environmentální, sociokulturní a ekonomický. Udržitelnost znamená stálost, takže udržitelný turismus zahrnuje optimální využívání zdrojů, včetně biodiverzity; minimalizaci ekologických, kulturních a sociálních dopadů; a maximalizaci prospěchu pro ochranu přírody a místní komunitu. Odkazuje také na vhodné struktury řízení turismu, které jsou potřeba k dosažení udržitelnosti.*

Některé organizace upřednostňují hovořit spíše o udržitelném rozvoji turismu než o udržitelném turismu, a to ze dvou hlavních příčin:

- *Aby byl turismus udržitelný, potřebuje být integrován do všech aspektů rozvoje.*
- *Některé aspekty turismu, jako jsou třeba dálkové lety, jednoduše nemohou být udržitelné se současně dostupnými technologiemi i nejlepší praxí.“*

To je příklad i Světového fondu na ochranu přírody (WWF) se známým obrázkem pandy ve znaku. WWF se intenzivně věnuje turismu, jejich vlastní slovy proto, že turismus je největší a nejrychleji rostoucí průmysl na světě, který má významný environmentální, kulturní, sociální a ekonomický dopad, a to jak pozitivní, tak negativní. Pokud by se bral zodpovědně, může být pro udržitelný rozvoj, konzervaci a environmentální ochranu pozitivní silou. Pokud se bude ovšem vyvíjet neplánovitě, může být turismus sociálně, kulturně a ekonomicky rozvratný, s devastujícím dopadem na křehké životní prostředí. WWF věří, že udržitelný turismus je v současnosti nedosažitelný ideál, přinejmenším díky významnému přispívání letecké dopravy ke klimatickým změnám. Je proto užitečnější přemýšlet v rámci kontextu širěji pojaté strategie udržitelnosti spíše o zodpovědném turismu (WWF-UK, 2007).

Také WTO má definici poměrně širokou. Uvádí se v ní: „*Směrnice pro rozvoj udržitelného turismu a manažerské praktiky jsou aplikovatelné na všechny formy turismu jakéhokoli typu destinace, včetně masového turismu a rozličných podob turistických segmentů. Zásady udržitelnosti odkazují k environmentálním,*

ekonomickým a socio-kulturním aspektům rozvoje turismu a tyto tři dimenze musí být vyvážené, aby byla garantována dlouhodobá udržitelnost.

Proto by udržitelný turismus měl:

1. Optimálně využívat přírodní zdroje, které představují klíčové prvky pro rozvoj turismu, podporovat základní ekologické procesy a pomáhat chránit přírodní dědictví a biodiverzitu.

2. respektovat sociokulturní autenticitu hostitelské komunity, chránit jejich kulturní dědictví a tradiční hodnoty a přispívat k vzájemnému interkulturnímu porozumění a toleranci.

3. zajistit životaschopné, spravedlivě rozdělované a dlouhodobé ekonomické operace, které poskytují socioekonomický prospěch všem zainteresovaným skupinám, stabilní zaměstnanost, trvalý příjem a sociálních služby hostitelské komunitě, a přispívají ke snižování chudoby.

Udržitelný rozvoj turismu vyžaduje informovanou účast všech relevantních zainteresovaných skupin, stejně jako pevné politické vůdcovství, které zajistí širokou účast a budování konsenzu. Dosažení udržitelného turismu je kontinuální proces a vyžaduje konstantní monitoring dopadů, včetně nezbytné prevence a /nebo korektivních opatření, kdykoli je potřeba.

Udržitelný turismus by měl také udržet vysokou úroveň uspokojení turistů a zajistit turistům smysluplné zážitky, zvyšovat jejich povědomí o otázkách udržitelnosti a zavádět mezi ně praktiky udržitelného turismu“ (UNWTO, 2006b).

Udržitelný turismus UNESCO charakterizuje jako turismus, který respektuje místní obyvatele i cestovatele, chrání kulturní dědictví a životní prostředí a snaží se poskytnout lidem vzrušující dovolenou se vzdělávacími prvky, která s sebou nese prospěch i pro obyvatele hostitelské země⁴ (UNECE, 2005).

Podle Páskové (2002) udržitelný cestovní „*dlouhodobě nenarušuje přírodní, kulturní a sociální prostředí*“ (s. 302). Dále rozlišuje 1. environmentální vymezení, jako koncepci „*rozvoje a plánování cestovního ruchu, jehož cílem je ochrana a zachování životního prostředí ve všech jeho aspektech, a respektování životního stylu*

⁴ Definice pochází ze „Vzdělávání a učení pro udržitelnou budoucnost“, což je multimediální vzdělávací program pro učitele vyvinutý UNESCO. Obsahuje několik modulů, jeden z nich je zaměřený na udržitelný turismus.

místních obyvatel“ (tamtéž), 2. holistickou definici, kdy aktivity návštěvníků ovlivňují prostředí pouze v takové míře, která neobnovitelně nemění životní prostředí, místní komunitu a biosféru a neomezuje využití destinace i v budoucnosti, a 3. ekonomicko-environmentální vymezení, které chápe jako schopnost destinace přitáhnout si v konkurenci s novými destinacemi opakovaně návštěvy a udržet si kulturní jedinečnost ve vyváženosti s životním prostředím (tamtéž).

Mourek (2000, s. 7–8) poskytuje následující charakteristiky udržitelného turismu:

- zaměřuje se na kvalitu zážitku
- zohledňuje sociální rovnost a potřeby místní komunity
- zaměstnává místní obyvatele a zapojuje je do plánovacího a rozhodovacího procesu
- pohybuje se pouze v mezích možností využití místních zdrojů
- zachovává šířku rekreačních, vzdělávacích a kulturních možností
- je založen na aktivitách, které respektují charakter místního regionu
- podporuje u turistů zájem o komunitu a životní prostředí
- nelimituje ostatní odvětví při uplatňování principů udržitelnosti
- je integrovaný do místního, regionálního či národního rozvojového plánu

Ve slovníčku na konci své studie Mourek udržitelný turismus definuje jako *„zodpovědné a sociálně únosné vyváření, řízení a rozvoj cestovního ruchu jako účelového systému, základními prvky tohoto systému jsou:*

- *Životní úroveň (příjmy, přidaná hodnota apod.)*
- *Seberealizace, kulturní identita, štěstí, schopnost přizpůsobení*
- *Potřeby hostů*
- *Příroda (ochrana zdrojů, biodiverzita apod.)*
- *Kultura (ochrana kulturního bohatství, rozmanitost nabídky)*
- *Budoucí generace (možnost volby)“*

(tamtéž, s. 47)

Třebický (2007) definuje udržitelný turismus takto: *„Cestovní ruch, který dlouhodobě nenarušuje přírodní, kulturní a sociální prostředí. Měl by přinášet zisky místním obyvatelům, nikoli pouze národním nebo nadnárodním korporacím“* (s. 130). Také preferuje užívat termín zodpovědný turismus místo udržitelný.

Definice se shodují na třech dimenzích udržitelnosti, jinak nejsou zcela jednotné, WWF se dokonce od termínu udržitelný cestovní ruch distancuje. Další komplikací je současná existence jiných termínů, které jsou často považovány za akronymy udržitelného turismu. Přestože jsou všechny nějakým způsobem k udržitelnému turismu vztaženy, žádný z nich není synonymem udržitelného cestovního ruchu. Jsou to například termíny jako již zmíněný zodpovědný turismus a alternativní turismus, dále ekoturismus, přírodní turismus, turismus s minimálním dopadem, soft nebo měkký turismus, dobrodružný turismus, agroturismus, eko-agroturismus, divoký turismus, šetrný turismus, geoturismus apod. Pokud nelze jednoznačně definovat udržitelný turismus, Swarbrooke (2004, s. 41–44) doporučuje stanovit spíše sadu principů, (jak bylo již vidět u termínu udržitelný rozvoj – *pozn. autora*), které by měly být v pozadí každého z přístupů k řízení udržitelného turismu. Těch principů je celá řada, většina hovoří o zodpovědnosti, kterou turisté mají přijmout.

1.6 Shrnutí první kapitoly

První kapitola poskytla pohledy z různých úhlů na koncepce, které tvoří konstrukci stavby vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch a vysvětlila jednotlivé termíny. Udržitelný rozvoj apeluje na vyváženost sociálního, ekonomického a environmentálního přístupu k řešení problémů. Vzdělávání pro udržitelný rozvoj přináší metodu s cílem dospět v rámci celoživotního vzdělávání k poznání, že nekonečný růst není v prostředí omezených zdrojů možný, a že je nutné změnit své vlastní chování a spotřebitelské vzorce směrem k udržitelnosti. Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta jako zavedený pojem zdůrazňuje praktický aspekt vzdělávání při ochraně životního prostředí. Byl kladen důraz i na biologickou rozmanitost, pro kterou je nutné stabilizovat druhové počty rostlin i živočichů a snížit úbytek rozmanitosti živé přírody. Nakonec byla představena idea udržitelného cestovního ruchu, která není jednotná a mnozí se na ní neshodnou. Ti, kdo mají výhrady vůči pojmu „udržitelný cestovní ruch“, preferují místo udržitelnosti v cestovním ruchu užívat termín zodpovědný turismus nebo takové principy udržitelnosti, které se pojí se zodpovědným přístupem, ať již vůči přírodě, zdrojům, komunitám, regionu, budoucnosti apod. Tyto termíny vytyčily základní horizontální

rámec, v němž se bude práce odvíjet. V následující kapitole budou přidány a rozebrány detailněji základní pilíře, na kterých udržitelný rozvoj cestovního ruchu stojí ve vertikální poloze. Pilíř environmentální, sociální a ekonomický.

2. Tři dimenze udržitelného cestovního ruchu

2.1 Environmentální dimenze

Pro mnoho lidí i autorů se udržitelnost dotýká životního prostředí, zejména přírody a její ochrany. Udržitelný přístup však znamená „nejen“ chránit přírodu, ale pečovat o celé ekosystémy.⁵ Přitom je nutné si uvědomovat, že validní součástí ekosystému je i člověk, což znamená, že přírodní a životní prostředí musí s člověkem symbioticky koexistovat spolu, a nikoli existovat navzdory sobě nebo izolovaně vedle sebe či dokonce podmíněně. Stejně tak je chybou zcela opomíjet ekonomickou a sociální oblast, neboť ty jsou také nedílnou součástí udržitelného života.

Nicméně na životní prostředí má turismus skutečně převážně negativní dopad a je nejčastěji předmětem diskuzí. Podle UNEP (2002) nastává negativní dopad turismu tehdy, když je hladina návštěvníků využívajících prostředí větší než schopnost prostředí unést toto využívání v rámci akceptovatelných hranic změn, tedy v případě překročení nosnosti území. Neřízený masový turismus často vytváří takový nadměrný tlak na turistické oblasti a vede k negativním dopadům jako je eroze půdy, zvýšené znečištění, splašky v řekách, ztráta přírodních stanovišť, zvýšený tlak na ohrožené druhy, zvýšená náchylnost k lesním požárům apod.

UNEP (2002) rozlišuje tři hlavní oblasti dopadu turismu na životní prostředí. Projevují se v čerpání přírodních zdrojů, znečištění a hmotném dopadu. Je důležité se s těmito dopady seznámit, neboť vzdělávání pro udržitelný turismus musí vést k jejich minimalizaci.

Přírodní zdroje

Rozvoj turismu vytváří tlak na čerpání přírodních zdrojů. Často zvyšuje spotřebu v oblastech, kde jsou zdroje již omezené. Týká se to vodních zdrojů,

⁵ Ekosystém je geografická oblast včetně všech živých organismů (lidé, rostliny, živočichové a mikroorganismy), jejich fyzické okolí (jako je půda, voda a vzduch) a přirozené cykly, které je udržují. Nejvíce ohrožené ekosystémy jsou ekologicky křehké oblasti, jako jsou horské regiony, deštné pralesy, mokřady, mangrovníkové porosty a korálové útesy. Ohrožení těchto ekosystémů je často silné, protože taková místa jsou velmi atraktivní jak pro turisty, tak pro developery (UNEP, 2002).

protože voda, zejména pitná voda, je jeden z nejkritičtěji ohrožených přírodních zdrojů a turistický ruch vodní zdroje v hotelích, bazénech, golfových hřištích a při osobním využívání obecně nadužívá. Dále má turismus negativní dopad na znehodnocení půdy a důležité půdní zdroje, jako jsou minerály, fosilní paliva, úrodnou půdu, lesy a mokřiny. Zvýšená výstavba turistických a rekreačních zařízení zvyšuje tlak na tyto zdroje i vzhled krajiny. V neposlední řadě to jsou lesy, které často trpí negativními dopady turismu ve formě odlesňování, způsobené těžbou dřeva pro topné účely a mýcení krajiny za účelem výstavby nových zařízení cestovního ruchu.

Znečištění

Turismus může způsobovat stejné formy znečištění jako jakýkoli jiný průmysl, tj. emise, hluk, pevný a tekutý odpad, vypouštění odpadních vod, olejů a chemikálií, nebo architektonické či vizuální znečištění.

Znečištění ovzduší a hluk je způsobeno trvalým růstem letecké, silniční a železniční dopravy jako reakce na zvyšující se počet turistů a větší mobilitu. Jedním z následků zvýšeného využívání letecké dopravy (více než ze 60%) v turismu je i významný podíl tohoto průmyslu na znečištění ovzduší a klimatických změnách. Odhaduje se, že jeden transatlantický zpáteční let vypustí do ovzduší až polovinu CO₂ emisí, vyrobených všemi dalšími zdroji (svícení, topení, užívání auta atd.), které spotřebuje jedna osoba ročně. Ovzduší znečištěné z turistické dopravy má globální dopad, zejména emise kyslíčnicku uhličitého (CO₂) z energie pro dopravu. Znečištění hlukem z letadel, aut, autobusů, stejně jako z rekreačních vozidel je také stále rostoucí problém. Vedle toho, že hluk obtěžuje, způsobuje stres a dokonce ztrátu sluchu u lidí, ruší také divokou zvěř. Například hluk, který vydává sněžný skútr, může vést zvěř až ke změně jejich přirozených vzorců chování.

Likvidace odpadků a nesprávné skladování bývá v oblastech s vysokou koncentrací turistů také vážný problém. Výstavba hotelů, rekreačních a dalších zařízení vede ke zvýšenému vypouštění odpadních vod, které znečišťují řeky, moře a jezera v okolí turistických atraktivit a poškozují floru, faunu i zdraví lidí.

Často turismus selhává i s dopadem turistických zařízení na vzhled krajiny a původní architekturu v destinaci. Nedostatek územního plánování a regulace výstavby nových budov v mnoha destinacích vytváří stále se rozpínající rozvoj nesourodé infrastruktury.

Hmotné dopady

Atraktivní místa, jako jsou pláže, jezera, řeky a hřebeny a svahy hor, jsou často přechodové zóny, charakterizované specificky bohatými ekosystémy. Odlesňování a intenzivní nebo neudržitelné využívání půdy a výstavba (lyžařské areály a sjezdovky, vysušování mokřadů, výstavba nových zařízení, silnic a tras) způsobují silné porušení a erozi místních ekosystémů, nebo dokonce dlouhodobě jejich zničení. Znamé jsou také sešlapy, kdy turisté sešlapávají vegetaci a půdu a ruší při svých toulkách zvěř, což často vede až ke ztrátě biodiverzity. Následky jsou ještě rozsáhlejší, když návštěvníci nechodí po značených cestách. Turistickými aktivitami dochází i ke změně ekosystému, kdy např. pozorování divokých zvířat může vést k jejich stresu a až změně přirozeného chování, když se turisté přibližují příliš blízko.

Přestože nebo právě proto, že má turismus takové negativní dopady na životní prostředí, je s ním ve vzájemných vztazích a neoddělitelně úzce provázán. Na jedné straně turismus životní prostředí ohrožuje, na druhé může vytvářet ekonomický polštář a současně tlak a důvod, proč životní prostředí chránit se zvýšenou intenzitou.

Jednou z věcí, která může přispět ke snížení negativních dopadů na životní prostředí, je vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch. Díky zvýšenému povědomí o principech udržitelnosti ve vztahu k dopadům cestovního ruchu by v případě změny chování pomohlo snížit negativní dopady turismu na přírodu a krajinu.

Národní strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj (2007, s. 11) v environmentální dimenzi identifikuje následující klíčová témata pro vzdělávání:

- Příroda jako nenahraditelná univerzální a svébytná hodnota
- Postavení člověka jako součásti přírody a etika jeho vztahu k ní
- Biodiverzita – ochrana celých ekosystémů
- Péče o krajinu, její přírodní, historickou i estetickou hodnotu
- Rozvoj udržitelného lesnictví
- Podpora udržitelného zemědělství
- Ochrana zdravého životního prostředí (ovzduší, voda, půda, potraviny, živá i neživá příroda, krajina, pracovní a domácí prostředí)

- Omezení škodlivých vlivů (prach, jedy, hluk, radioaktivita)
- Udržení rozmanitosti sídel a kultur
- Podpora přímého a aktivního kontaktu lidí s přírodním prostředím (již od dětství)
- Rozvíjení praktické inteligence v zájmu moudrého zacházení s krajinou

2.2 Ekonomická dimenze

Turismus představuje pro místní ekonomiku náklady i výnosy. Pro udržitelnost je důležité vytváření multiplikačního efektu, který znamená, že každá koruna utracená turistou koluje v místní ekonomice v několika vlnách. Například turista se ubytuje a utratí peníze za ubytování plus jídlo, z peněz se v druhém kole výdajů vyplatí mzdy a daně personálu, a ve třetí vlně utrácejí turisté a personál (za svou mzdu) prostředky za místní zboží a služby, z nichž mají potom prospěch i koneční příjemci těchto prostředků, což jsou obyvatelé, místní výrobci a poskytovatelé služeb. V udržitelném turismu je důležité, aby turisté v místní ekonomice utratili co nejvíce prostředků za místní výrobky a služby, a aby co nejméně těchto příjmů z místní ekonomiky uniklo. Soukromý a veřejný sektor by proto neměl nakupovat zboží a služby mimo destinaci, jinak dojde k přerušení multiplikačního efektu a výnosy z turismu unikají ven z destinace.

Turismus vytváří vysoké nároky na zdroje, přičemž turistický průmysl a turisté neplatí plné náklady spojené s těmito zdroji, které konzumují a zatěžují. V rámci principů udržitelného turismu by turisté měli platit spravedlivou cenu, ne méně, než kolik doopravdy stojí jejich dovolená. V praxi to znamená, že by měli hradit též náklady na likvidaci odpadků a znečištěného životního prostředí, náklady na zajištění dopravní obslužnosti, která se hradí většinou pomocí dotací z veřejných zdrojů, náklady na vybudování turistické infrastruktury, náklady na ochranu ekosystémů apod., krátce, spravedlivá cena by měla obsahovat i veškeré externality.

Vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch má pomoci zvyšovat povědomí o těchto aspektech o zvýšit z turismu ekonomický přínos pro danou lokalitu.

Národní strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj (2007, s. 10–11) uvádí tato témata vzdělávání pro ekonomickou dimenzi udržitelného rozvoje:

- Vzdělávání v oblasti surovinových zdrojů, minimalizace odpadů, racionální a efektivní recyklace
- Vzdělávání v oblasti energetických zdrojů, alternativy a úspory
- Vzdělávání v oblasti dopravy a dopravní infrastruktury, bezpečí v dopravě, vliv dopravy na přírodu i kvalitu života lidí
- Zvýšení kvality vzdělávání s využíváním nejnovějších poznatků vědy a výzkumu
- Podpora ekonomické a finanční gramotnosti v nejširším záběru
- Podpora vědy a výzkumu, inovací a nové technologie efektivně využívající surovinové, energetické i lidské zdroje
- Zajištění spravedlivého a co nejširšího přístupu všech k informačním a komunikačním technologiím a systémům
- Vzdělávání pro udržitelnou spotřebu a výrobu
- Územní plánování řeší účelné využití a uspořádání území s cílem chránit krajinu při dosažení obecně prospěšného souladu veřejných a soukromých zájmů na rozvoji území
- Začlenění přírodních hodnot a zdrojů do ekonomických procesů (internalizace externích nákladů – dopadů na přírodu)
- Zpřístupnění systémů řízení kvality každému zájemci
- Zajištění orientace všech občanů ve světě globalizovaném ekonomicky, informačně, ekologicky
- Podpora vzdělávání pro konkurenceschopnost – vzdělání jako zásadní ekonomický činitel

2.3 Sociální dimenze

Sociální dimenze byla poměrně dlouho opomíjená v debatě o udržitelném turismu, živým tématem byl spíše dopad turismu na životní prostředí. Ovšem udržitelný turismus nemůže existovat, pokud bychom chránili pouze životní prostředí, a přitom ignorovali sociální potřeby turistů a hostů, protože patrně nejdůležitějším prvkem sociokulturního dopadu turismu je vztah mezi hostiteli a

hosty. Není ojedinělé volání po rozvoji konceptu již zmíněného fair trade v turismu, který znamená, že na turistech je požadováno, aby platili za svou dovolenou spravedlivou cenu a výnosy z turismu byly široce distribuovány uvnitř hostitelské komunity.

Životní prostředí by také nemělo být chráněno na úkor lidských práv, stejně jako by se měl bojkotovat turismus v těch zemích, kde jsou lidská práva popírána.

Například v Barmě už léta vládne tvrdý vojenský režim. Na homepage charitativní anglické organizace Tourism Concern, jejichž posláním je zajistit, aby turismus vždy přinášel prospěch místní komunitě, je k situaci v Barmě uvedeno:

„V sobotu 27. května 2006 barmská vláda prodloužila domácí vězení Aung San Suu Tij, demokraticky zvolené vůdkyni, navzdory žádosti o její propuštění ústy generálního tajemníka OSN Kofi Annana.

Tourism Concern trvá na tom, že turistický bojkot Barmy by měl pokračovat, a proto i nadále platí poselství paní Aung San Suu Tij, že lidé by v těchto dnech neměli Barmu navštěvovat“ (Tourism Concern, 2007).

Osobně jsem si nebyl jistý, jestli to je správný postoj, protože turisté mohou na druhou stranu přinášet do země informace, finanční prostředky, literaturu, podporovat morálně disidenty a tak postupně pomáhat rozložit lidu nepřátelský režim zevnitř. Přátelím se s barmskou disidentkou a zeptal jsem se jí na názor s poukazem na výše citované prohlášení o turistickém bojkotu Barmy. Její odpověď byla následující:

„Je to tak, že lidé ze strany paní Suu Tij (NLD) jsou za tohoto režimu zastánci bojkotu cestování do Barmy. Vyzývají turisty, aby přijeli, až se země stane demokratická. Určitě víš, že turisté legálně přinášejí nemalé devizy do státní pokladny a tím bojkotem bylo také myšleno uříznout jednu tepnu příjmu junty. Aby projevíly svou podporu demokratickému hnutí v zemi, většina západních států se k tomuto bojkotu připojila. Tím je také zřejmé dáno stanovisko Tourism Concern. Máš určitě pravdu v tom, že cizinci přinášejí také do země pomoc, ale myslím si, že bohužel spíše v menší míře (možná v porovnání s bývalou ČSSR?!). Většina lidí se dostane jen do míst povolených vládními úřady. Pokud vůbec, setkávají se

s barmskými aktivisty jen ve městech, kde jsou také sledováni. Věřím, že přesto přinášejí užitečné informace atd. Nicméně situace v Barmě je poněkud složitější. Ono to asi není tak složité přivážet informace tam, ale co se může stát těm, komu ta informace byla předána. Bohužel vojenská zpravodajská služba funguje drastičtěji a důsledky jsou hrozné (možná to i v ČR bylo tak). Hlavní je to, že většina turistů vidí »jen« krásy země a obvykle ani nepřicházejí do kontaktu s lidmi. Co se smí vidět (povoleno juntou) jsou krásná země, úchvatné památky, usměvaví lidé a snad nějaká ta chudoba. Druhá stránka mince, co není možné vidět, jsou vypálené vesnice, zavraždění vesničani... No, řekla bych všem, kteří plánují cestovat do Barmy, aby se zajímali o celkovou situaci země a ne jen se kochali krásami Barmy. A aby se také dál zajímali o osud této země“ (barmská disidentka, Praha, leden 2007).

Tento postoj je jistě v souladu s udržitelným turismem.

Udržitelný turismus tedy znamená také spravedlnost. Podle Swarbrooka (2004, s. 69) se dá sociální dimenze shrnout do čtyř E:

- Equity (spravedlnost) – se všemi zainteresovanými skupinami se jedná spravedlivě
- Equal opportunities (rovné příležitosti) – jak pro zaměstnance v cestovním ruchu, tak pro turisty
- Ethics (etika) – průmysl i správci destinace se chovají čestně vůči turistům, dodavatelům a místní komunitě
- Equal partners (rovnocenní partneři) – turisté se nechovají povýšenecky vůči těm, kdo jim poskytují služby, ale jako rovnocenný partner.

Dovolená mnoha turistům poskytne to, na co se celý rok těšili. To bohužel též může znamenat, že svou dovolenou vidí jako příležitost, jak se konečně mohou chovat nezodpovědně a pořádně si užít, tedy zcela v rozporu s principy udržitelného turismu. Zřejmě nejvhodnějším nástrojem, který může redukovat tuto potřebu na únosnou míru, je vzdělávání a osvěta.

Národní strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj (2007, s. 11) uvádí tato témata vzdělávání pro sociální dimenzi udržitelného rozvoje:

- Vzdělávání pro demokracii

- Vzdělávání pro lidská práva
- Vzdělávání k rodičovské roli a podpora výchovného působení rodiny
- Vzdělávání jako významný nástroj podpory sociální soudržnosti
- Podpora vzdělávání distanční formou jako významný nástroj pro usnadnění přístupu ke vzdělání k udržitelnému rozvoji včetně podpory rovných příležitostí ve vzdělávání pro zdravotně a sociokulturně znevýhodněné občany
- Rozvojová pomoc – projev lidské solidarity a sdílené odpovědnosti
- Zaměstnanost – základní předpoklad prosperující a soudržné společnosti
- Udržitelné komunity – učící se společenství lidí
- Podpora dobrovolnictví ve všech jeho formách
- Podpora multikulturního soužití
- Systémově zajištěná integrace migrantů a menšin do společnosti
- Podpora mezigenerační soudržnosti
- Podpora mezioborové spolupráce v oblasti vědy a výzkumu
- Podpora zdraví a zdravého životního stylu
- Rekreační a hodnotné využití volného času
- Vzdělávání jako významný nástroj prevence extrémního chování a přístupů k přírodě a společnosti (týká se obou extrémů přecitlivělosti i bezcitnosti vůči životu)

2.4 Shrnutí druhé kapitoly

Druhá kapitola pojednávala o tom, že turismus má tři dopady – environmentální, ekonomický a sociální. Udržitelný cestovní ruch by měl maximalizovat pozitivní dopady a minimalizovat dopady negativní. Dopady na životní prostředí jsou negativní, ekonomické efekty spíše pozitivní a sociální obojí. Pro každou ze tří dimenzí udržitelnosti byla identifikována vzdělávací témata, která by měla být zohledněna i pro cestovní ruch. Vzdělávání by mělo směřovat k zajištění dovedností nutných pro ekonomickou výkonnost, ochranu životního prostředí a sociální rovnost, které povedou k udržitelnému turismu jakou součástí konceptu udržitelného rozvoje.

3. Cílové skupiny a jejich charakteristika

Do cestovního ruchu je zapojeno několik klíčových aktérů, které je třeba zapojit do vzdělávání směrem k udržitelnosti cestovního ruchu. Existuje několik třídění, Swarbrooke (2004, s. 85) uvádí:

- Veřejný sektor
- Turistický průmysl
- Neziskový sektor
- Hostitelská komunita
- Média
- Turisté

Dále bude uvedena základní charakteristika každé ze skupin, pro vzdělávání jako proudů zaměřeného na změnu nejen trhu, ale i vzorců chování je prioritní především poslední skupina, samotní turisté.

3.1 *Veřejný sektor*

Veřejný sektor by měl hrát v udržitelném turismu klíčovou roli, má mandát k reprezentaci celé populace, je nestranný a komerčně nezávislý. Veřejný sektor ovlivňuje rozličným způsobem vývoj udržitelného turismu. Například legislativou a regulací, způsobem financování a fiskálními pobídkami, jako jsou granty na projekty zaměřené na udržitelný turismus, speciální daně a poplatky. Dále územním plánováním, rozvojem infrastruktury, zaváděním standardů a certifikací, vyhlásováním ochráněných území a zonací, vládními pobídkami a kontrolou turistů apod. Mezi veřejné subjekty se řadí (Swarbrooke, 2004, s. 88):

- Nadvládní instituce zahrnující spolupráci mezi dvěma a více zeměmi, jako je např. Evropská unie
- Vlády a ministerstva
- Quasi nestátní neziskové organizace (státem financované agentury, jako je např. v Čechách NVF)
- Státem vlastněné a řízené organizace (jako je například Czechtourism)

Jistě sem dále patří samosprávné subjekty, ať už na úrovni krajské – krajské úřady a zastupitelstva nebo obecní – městská zastupitelstva a úřady.

Hlavní úlohou všech těchto subjektů veřejného sektoru v oblasti udržitelného turismu je kontrola, regulace, certifikace a plánování.

3.2 Turistický průmysl

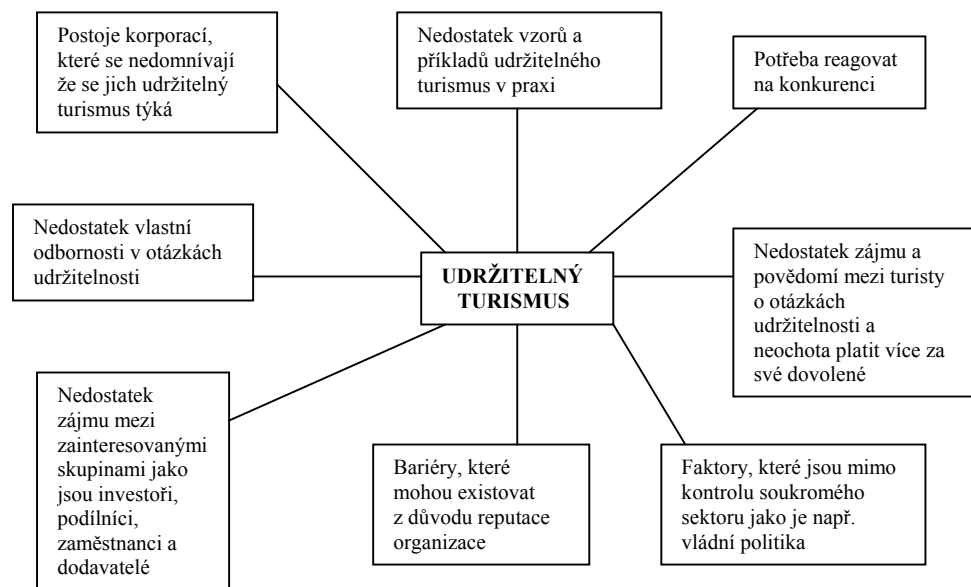
Trhu cestovního ruchu neslouží jediný průmysl, ale kombinace různých typů organizací. Patří mezi ně (Horner, Swarbrooke, 2003, s. 105):

- Dopravní organizace
- Cestovní kanceláře (touroperátoři) a prodejci (agentury)
- Návštěvnické atraktivity
- Ubytovací a stravovací průmysl, včetně hotelů a restaurací

Na průmysl cestovního ruchu se často snáší kritika pro jeho neudržitelné praktiky, vytýká se mu přílišná soustředěnost na krátkodobý profit místo na dlouhodobou udržitelnost, využívání přírodních zdrojů a místní populace, místo aby je chránil, dále ovládání nadnárodními korporacemi, které nemají zájem o udržitelný rozvoj místních destinací, nepomáhání šířit mezi turisty principy udržitelnosti a pokud ano, tak jen z marketingových důvodů, aby využil módního trendu bez skutečného zájmu o udržitelný rozvoj.

Tato kritika donutila některé instituce k zavádění udržitelných znaků. Mezinárodní hotelové řetězce přijaly opatření na ochranu životního prostředí, což vedlo ke vzniku Mezinárodní ekologické iniciativě hotelů (International Hotels Environmental Initiatives), hnutí za šetrné postupy hotelů vůči životnímu prostředí. Dalším z takovýchto projektů jsou certifikační systémy a ekoznačení v cestovním ruchu, jako je například evropská Květina (The Flower). Certifikace a ekoznačky slouží především k rozpoznávání a diferenciaci turistických produktů a služeb, které splňují environmentální, ekonomické a sociální standardy nad úroveň požadovanou platnou legislativou, a proto k lepší orientaci turistů, kteří chtějí využívat šetrných turistických produktů a služeb.

Swarbrooke (2004, s. 110) uvádí pro turistický průmysl řadu limitů, které brání dosažení udržitelnosti v cestovním ruchu. Dají se znázornit následovně:

Tabulka: Limity průmyslu cestovního ruchu pro dosažení udržitelnosti (Swarbrooke, 2004, s. 110)

Pro oblast vzdělávání směrem k udržitelnosti je relevantních několik limitů, které by cílené vzdělávání mohlo obrušovat: šíření povědomí o otázkách udržitelnosti mezi turisty, zainteresované skupiny a přinášení odborností dovnitř průmyslu. Je pochopitelné, že turistický průmysl bude mít zájem na své přeměně směrem k udržitelnosti tehdy, až to bude především ekonomicky prospěšné a přinese konkurenční výhodu. Ideálně by aktéři v průmyslu měli mezi sebou na trhu soutěžit na základě toho, jak se kdo z nich více blíží k principům udržitelnosti, což by byla hlavní konkurenční výhoda. Aby trh skutečně takto fungoval, musí existovat poptávka po udržitelnosti, tj. musí se začít se vzděláváním u turistů samotných.

3.3 Neziskový sektor

Neziskový sektor působí v otázkách udržitelnosti především ve dvou rolích. První je role watching dog, jakéhosi hlídačského psa udržitelnosti, spojená současně s ochrannou rolí. Zde neziskový sektor vyvíjí veřejný tlak na průmysl i vládu, aby podporovali koncept udržitelného turismu a současně poukazuje na praktiky, které jsou s principy v rozporu, čímž pomáhá chránit přírodní zdroje a kulturní hodnoty před jejich zneužitím a vyčerpáním turistickým průmyslem. Znovu lze jako příklad

uvést Tourism Concern nebo Amnesty International, na české straně například brněnské Nesehnutí, Děti Země, Arnika apod.

Druhá role neziskového sektoru je osvětová a vzdělávací. Neziskový sektor může být tím hlavním zprostředkovatelem, který bude o principech udržitelnosti vzdělávat, kdo má potenciál uvést do povědomí veřejnosti principy a zásady udržitelnosti. Jeho největšími limity, vedle nedostatku pravomocí, jsou především nedostatečné finanční zdroje pro jeho aktivity. Nebude-li proto vzdělávání podporováno politicky a finančně, nemůže hrát neziskový sektor tu roli, která by mu bývala příslušela. Je to vidět na příkladu sítě center šetrné turistiky, jak uvádíme dále v kapitole 4.5, kde idea projektu existuje již do roku 2004, ale přestože měl projekt politickou podporu, nebyla dostatečná natolik, aby s sebou nesla příslušnou alokaci finančních prostředků na zavedení a následný provoz takové sítě.

3.4 Hostitelská komunita

Jedním z nejdůležitějších prvků udržitelného cestovního ruchu je ochrana a protěžování zájmů hostitelské komunity. Některé organizace dokonce existují čistě za účelem ochrany a zlepšení života místních komunit prostřednictvím turismu, jako je již zmiňovaný Tourism Concern (2007).

Hostitelská komunita jsou lidé, kteří žijí uvnitř turistické destinace, zároveň hostitelská komunita reprezentuje spoustu různých zájmových skupin. Jedná se o lidi, kteří byli v místě destinace narozeni, vyrostli tam, žijí tam a pracují; dále mezi ně patří chalupáři nebo lidé, kteří si koupili v destinaci druhé domovy; poté ti, kteří se do destinace odstěhovali na důchod, imigranti a námezdní pracovní síly, vlastníci půdy a/nebo nemovitostí, majitelé zařízení turistického ruchu, zaměstnanci v cestovním ruchu, nebo naopak podnikatelé a zaměstnanci, kteří neparticipují na cestovním ruchu apod. (Swarbrooke, 2004, s. 123)

Každá z těchto skupin má protichůdné zájmy a mnohdy dochází uvnitř komunity ke konfliktům ohledně požadovaných směrů a dopadů rozvoje cestovního ruchu. Je důležité, aby místní komunita byla zapojována do plánování rozvoje, aby byly zohledňovány její potřeby a zájmy a maximalizoval se užitek cestovního ruchu ve prospěch komunity. Místní komunita je jednou z hlavních cílových skupin pro

vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch, především proto, aby dokázala chránit své zájmy a ovládala nástroje k zapojení do rozhodovacích procesů.

3.5 Média

Média hrají klíčovou roli ve vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch, neboť formují chování turistů a zvyšují povědomí o otázkách trvalé udržitelnosti. Dají se v zásadě rozdělit na média zaměřená na cestovní ruch, která se orientují přímo na turisty, a na ostatní, která nepřímo ovlivňují nebo radí turistům, aniž by to byl jejich primární účel. (Swarbrooke, 2004, s. 135)

Média působí většinou negativně, zejména proto, že na ně není vyvíjen žádný tlak ze strany spotřebitelů, aby se zapojily do debaty o udržitelném turismu. Jsou to především zástupci průmyslu cestovního ruchu, kteří si v médiích „předplácejí“ propagaci programů a zájezdů, na nichž mají ekonomický zájem. Média zaměřená na cestovní ruch jednájí proti zájmům udržitelnosti tehdy, když televizní programy, průvodci, weby nebo časopisy lákají turisty mimo obvyklé cesty, takže negativní vliv turismu se šíří do nových oblastí; když dělají reklamu destinacím, kde vládne totalitní režim; když nezohledňují zájmy hostující komunity. Média aby měla více zohledňovat etické principy a prosazovat spíše zájmy destinací, hostitelské komunity, ochrany přírody a lidská práva, spíše než čistě ekonomické zájmy průmyslu cestovního ruchu (Swarbrooke, 2004, s. 135–139).

Jak bylo ale řečeno, je k tomu též nutný určitý spotřebitelský tlak, který nevznikne jinak, než zvyšováním povědomí o otázkách udržitelnosti a tedy i zvyšováním poptávky po těchto tématech. Je ale nepochybné, že velmi důležitou skupinou, která má enormní vliv na chování obyvatel v jejich různých rolích, v tomto případě v roli návštěvníka a spotřebitele, jsou novináři. Je zřejmé, že zvyšováním povědomí o otázkách udržitelnosti na straně novinářů a vytvářením atraktivních novinářských témat týkající se této problematiky, která by se odrážela v médiích, by mnohonásobně zvýšilo dopad vzdělávání na konečného uživatele, tj. čtenáře a potenciačního turistu. Novináři, v jejich rolích zprostředkovatelů poznání konečnému čtenáři, jsou tak druhou nejvýznamnější cílovou skupinou pro vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch.

3.6 Turisté

Turisté jsou klíčová cílová skupina, která má v rukách nástroje ke směřování aktivit cestovního ruchu směrem k větší udržitelnosti, jak bylo v průběhu práce několikrát zmíněno. Vzdělávání turistů je – nikoli jediným – jádrem problému. Na začátku jsme konstatovali, že v případě nového produktu musí být často iniciativa na straně nabídky, chápeme-li produkty udržitelného cestovního ruchu jako nové na trhu. V takovém případě musí primárně existovat znalost u investorů a poskytovatelů služeb cestovního ruchu, jako jsou například touoperátoři, ubytovací a stravovací zařízení, aby byli jmenováni ti největší. Protože profesní vzdělávání již funguje i v oblasti udržitelného cestovního ruchu (Czechtourism, 2007), je třeba se do budoucna soustředit ještě na tuto zatím opomíjenou skupinu, turisty.

Velmi často je v této souvislosti citována zodpovědnost, především s ohledem na principy udržitelnosti, kterou turisté při cestování mají. Podle Andersonové (2006) by zodpovědní turisté měli dodržovat následující pravidla:

1. Hledat co nejvíce informací, pátrat po ekologických certifikátech a značkách šetrných služeb.
2. Odvážet si jen fotografie a na místě zanechat jen otisky bot. Nesbírat suvenýry, jako jsou mušle nebo kousky korálů, nezanechávat odpadky.
3. Utrácet peníze u místních a podporovat místní ekonomiku.
4. Chránit přírodní zdroje. Šetřit pitnou vodou. Sprchovat se krátce, neprát ručníky a ložní prádlo nadbytečně, vypínat světlo i klimatizaci, hledat ubytování s uznávanými certifikáty.
5. Chodit všude pěšky všude, a kde je to možné, pronajímat si kola.
6. Zůstat na cestách, pohybovat po vyznačených cestách.
7. Poučit se o místní kultuře a regionu. Navštěvovat turistická centra a využívat služeb místních průvodců.
8. Využívat veřejnou dopravu, která produkuje nižší emise skleníkových plynů (nemělo by se létat na vzdálenosti menší než 1 000 kilometrů). Nejlepším řešením jsou autobusy nebo vlaky.
9. Kompenzovat emise z cestování.
10. Jíst místní potraviny.

Samozřejmě mají turisté také svá práva, především za své vydělané peníze nakoupit odpovídající produkt a kvalitní zážitek. Na to by se nemělo zapomínat ani při kladení důrazu na zodpovědnost. Přesto je nutné se ptát, jak zajistit, aby tuto zodpovědnost turisté dobrovolně přijali. K takovému chování nelze donutit pod nátlakem ani pomocí kampaní a propagandy. Opět tedy spíše půjde o dlouhodobý proces založený na celoživotním vzdělávání, dlouhodobé socializaci na základě postupné akceptace společenských hodnot a průběžném vštěpování kulturních vzorců obsahujících principy udržitelnosti, které prostě jiné chování budou považovat za nepřípustné.

Když se Mourek (2000) ptá, za jakých podmínek budou turisté poptávat ekologické produkty, uvádí následující aspekty:

„1. ŽP je veřejný statek, z čehož vyplývá, že nikdo nemůže být vyloučen z jeho spotřeby a je užíván jak dodavatel služeb CR, tak i jejich konzumenty. Ochrana přírody nezávisí jen na jedinci, ale na slušném chování všech uživatelů. V souvislosti s tím vyvstává problém černého pasažéra, protože i turista, který se nechová ekologicky, může navštěvovat chráněné oblasti.

2. Cena ekologického turistického produktu je vyšší než cena běžného produktu. Turista, který se chce chovat ekologicky tak musí odmítnout produkt s nižší cenou.

3. Rozhodnutí zavést produkt šetrný k ŽP je vždy nákladné. Proto bude ekologické uvědomění silnější za situace, kdy budou ceny nákladů klesat.

4. Zda se turista bude chovat ekologicky, nezávisí jen na jeho postoji, ale také na sociálním tlaku, na názoru jeho okolí na problém ochrany přírody a na jeho minulém chování“ (Mourek, 2000, s. 14).

Zejména z posledního bodu vyplývá, že je třeba obecně vypěstovat ve společnosti vzorce chování, které nebudou akceptovat jiné než udržitelné principy. Udržitelný turismus není dosažitelný bez aktivní podpory myšlenky udržitelnosti ze strany turistů, což nepůjde jinak než dlouhodobými vzdělávacími koncepty udržitelnosti a působením na změnu spotřebitelského chování ve společnosti.

3.7 Shrnutí třetí kapitoly

Třetí kapitola se věnovala zainteresovaným skupinám, které participují na průmyslu cestovního ruchu, jejich rozdílným zájmům a jejich vlivu na udržitelnost turismu. Ve vzájemných interakcích působí na sebe v cestovním ruchu veřejný sektor, turistický průmysl, neziskový sektor, hostitelská komunita, média a turisté. Jako zprostředkovatel je vhodný neziskový sektor, za předpokladu politické a finanční podpory. Pro nejefektivnější aplikaci vzdělávání se jako nejdůležitější cílovou skupinou jeví být novináři, kteří mají moc ovlivňovat veřejné mínění, a především pak samotní turisté, kteří jsou hlavní cílovou skupinou pro zamýšlené kurikulum vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch. Jsou to jejich peníze, které rozhodují, zda nabídka v cestovním ruchu bude obsahovat principy udržitelnosti. Byla uvedena charakteristika turisty, kde vedle toho, že by se nemělo zapomínat na jeho práva, především právo koupě kvalitního zážitku, byla zdůrazňována především zodpovědnost. Tato zodpovědnost ale není dosažitelná krátkodobým kurzem ani moralizováním, ale musí být průběžně interiorizována jako kulturní vzorec zanesením principů udržitelnosti do celého vzdělávacího systému s postupným osvojením celou společností.

4. Tvorba kurikula

Na základě předestřených údajů lze přistoupit k tvorbě kurikula pro vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch. „*Kurikulum zahrnuje komplex problémů vztahujících se k řešení těchto otázek: Proč vzdělávat? Koho vzdělávat v čem? Jak vzdělávat, kdy a za jakých podmínek? S jakými očekávanými výsledky vzdělávat?*“ (Mužík, 2004, s. 45). Tato kapitola se pokusí na tyto otázky odpovědět. Kapitola pátá pak bude pohlížet na vzdělávání jako uspokojování vzdělávacích potřeb a vnese do systému ještě nezbytný marketingový prvek.

4.1 Proč vzdělávat pro udržitelný cestovní ruch

Na tuto otázku již práce odpověděla na několika místech. Obecně se dá říci, že potřeba vzdělávat v udržitelném turismu je úzce spojena s potřebou vzdělávání pro udržitelný rozvoj jako takový, tedy pro taková využívání zdrojů, která povedou k uspokojení potřeb stávajících generací, ale nikoli na úkor generací následujících.

Je zřejmé, že turismus způsobuje jako jiná průmyslová odvětví mnohé problémy, jako sociální dislokaci, ztrátu kulturního dědictví, ekonomickou závislost či znehodnocení přírodních zdrojů a již jen samotné seznámení se s těmito negativními dopady turismu vedlo mnoho lidí k hledání mnohem zodpovědnějšího přístupu ke způsobům trávení svého volného času. Tento zodpovědný přístup pak vytváří rozličné formy udržitelného turismu.

Proč tedy vzdělávat v udržitelném turismu?

- Předávat a rozvíjet znalosti o tom, jaké pozitivní i negativní socio-kulturní, ekonomické a environmentální dopady s sebou nese cestovní ruch.
- Maximalizovat jeho pozitivní přínosy a minimalizovat jeho negativní dopady.
- Změnit vzorce vlastního spotřebitelského chování směrem k udržitelnosti.

4.2. Koho vzdělávat v čem

Ze zainteresovaných skupin byla v kapitole čtvrté vyhodnocena skupina turistů jako nejdůležitější pro vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch. Je to turista, kdo musí vyvolat poptávku po produktech cestovního ruchu, splňující nároky udržitelnosti. Turista je podle slovníku „*cestující, který se zdrží v navštíveném místě alespoň 24 hodin za účelem využití volného času a v tomto místě též přespí v hromadném nebo soukromém ubytovacím zařízení*“ (Pásková, 2002, s. 295). V duchu této definice je turistou každý z nás. Vzdělávání zaměřené na turisty tedy míří de facto na každého občana a musí se stát součástí obecného vzdělávacího konceptu. Přestože „*výchova a vzdělání nemohou společnost změnit*“ a „*sebelepší výchova a vzdělání nevyrovnají imanentní systémové a strukturální deficity na celospolečenské úrovni*“ (Beneš, 2003, s. 17), je nutné poskytnout lidem dostatek informací a zvýšit jejich povědomí o otázkách udržitelnosti v turismu, aby měli možnost rozhodnout se na základě znalostí. Co se týče jejich chování jako turistů, bude již značnou měrou záležet v první řadě na nich samotných a v druhé na ochotě okolí tolerovat neudržitelné přístupy, čili vnějšího tlaku na udržitelnost. Tento tlak bude stoupat, jak se principy budou stávat samozřejmými pro stále větší skupinu obyvatel. Jde o přijetí takových norem a vzorců lidského chování, které mají již globální charakter a neměly by být vázány vysloveně na nějakou konkrétní kulturu. Cestovní ruch je z podstaty věci globální problematika a jako takový, tedy globálně, by měl být i řešen.

4.3 Jak vzdělávat, kdy a za jakých podmínek?

K základním podmínkám pro vzdělávací systém patří vstřícnost státu a legislativní podpora. Zamýšlená Národní strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj počítá se zaváděním témat udržitelnosti do všech vzdělávacích procesů, do vzdělávání počátečního, primárního, sekundárního i terciálního, počítá i se vzděláváním neformálním a informálním. Základní rámec pro zahrnutí principů udržitelnosti do vzdělávacího systému tedy bude brzy nastaven. Mají-li se stát principy udržitelnosti novými kulturními vzorci, musí být i vzdělávání pro udržitelný

turismus zahrnuje do všech vzdělávacích procesů a pokračovat v dalším vzdělávání v rámci vzdělávání celoživotního.

4.4 S jakými očekávanými výsledky vzdělávat?

Z hlediska klasifikace spadá vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch do normativní pedagogiky. Tyto nové normy, které mají formovat chování vzdělávaných směrem k principům udržitelnosti v oblasti cestovního ruchu, by bylo vhodné před jejich integrací do vzdělávacích koncepcí diskutovat i se zapojením široké veřejnosti, aby se na základě společenského konsenzu stanovilo, k jakým výsledkům má vzdělávání pro udržitelnost dospět. Nicméně nebude od věci pro začátek takové diskuze stanovit ideální profil návštěvníka, který se principy udržitelnosti řídí. Modely chování, které vykazuje ideální návštěvník, jsou pak současně výsledky, ke kterým by měl vzdělávací proces dospět. To jsou interiorizované modely chování, které jsou v souladu s obecně uznávanými principy udržitelnosti. Již několikrát bylo naznačeno, jaké vlastnosti a jaké chování by měl či mohl vykazovat takový ideální turista.

Librová (1994) používá pojem měkký turismus, který je velmi blízký udržitelnému pojetí. Termín přejímá od Jungka, stejně jako tabulku s vlastnostmi, v níž jsou uvedeny atributy měkkého a tvrdého turismu:

Tvrký (masový) turismus	Měkký (udržitelný) turismus
masové cestování	individuální rodinné cesty, s malou skupinou přátel
málo času	dost času
rychlé dopravní prostředky	přiměřené a pomalé dopravní prostředky
daleko	blízko
pevný program	spontánní rozhodnutí podle situace
řízení zvenku (cest. kancelář)	řízení zevnitř
importovaný styl života	styl života blízký dané zemi
„pamětihodnosti“	zážitky
pohodlně a pasivně	s úsilím a aktivně
žádná duševní příprava	příprava vztahující se k dané zemi
bez znalosti domácího jazyka	se znalostí domácího jazyka
pocit převahy	radost z učení se od domácích
nákupy, „shopping“	přivést dárky hostitelům
suvenýry	vzpomínky, nové zážitky
prospekty a pohlednice, zvědavost	kresby, malby
hlasitý	tichý

Tabulka: Charakteristiky tvrdého a měkkého turismu (Librová, 1994, s. 72)

Charakteristika měkkého turismu je jakýmsi návodem k zodpovědnějšímu chování turisty, k nimž by měly výukové modely mířit. Na základě této charakteristiky lze říci, že výsledkem vzdělávání pro udržitelný turismus by měl být turista, který ví, že:

- má respektovat potřeby místní komunity
- má minimalizovat nároky na využití místních zdrojů
- má chránit životní prostředí a biodiverzitu
- má využívat veřejnou dopravu (a omezit leteckou)
- existuje ekologická stopa a jak se počítá
- má využívat certifikovaných zařízení
- má kupovat místní výrobky

4.5 Kde a jaké struktury vzdělávat?

V roce 2005 v České republice vznikl na půdě Ministerstva životního prostředí (MŽP, 2005) nápad vytvořit v Čechách síť center šetrné turistiky. Iniciativa uvízla prozatím na mrtvém bodě, protože není jasný systém financování. Centra mají být zakládána především proto, aby ve všech krajích existoval subjekt integrující environmentální a socio-ekonomické aspekty rozvoje cestovního ruchu. Ústředním cílem těchto center má být především vzdělávat a dále pomáhat danému kraji plánovat a realizovat dlouhodobě ekonomicky přínosné a k životnímu prostředí příznivé produkty lokálního cestovního ruchu. Centra by měla být schopna zajistit systematické směřování k udržitelnosti rozvoje cestovního na území krajů, resp. pomoci subjektům v kraji při aplikaci principů udržitelného rozvoje při plánování a provozování cestovního ruchu.

Centra mají optimalizovat vlivy cestovního ruchu na životní prostředí tak, aby byl cestovní ruch v maximální míře využit jako nástroj environmentálního vzdělávání a posílení vztahu k přírodě (zejména pochopení významu biodiverzity a její ochrany), udržení tradičního venkovského životního stylu, udržitelného využívání přírodních zdrojů, posílení kulturní identity a ochrany krajinného rázu.

Produkty ekologického cestovního ruchu mají být založené na pozorování živé i neživé přírody. Materiál podotýká, že takové produkty nejsou v naší zemi zatím dostatečně rozvinuty, neboť jsou náročné na kvalitu lidských zdrojů a management území. Představují ale podle názoru předkladatele v podstatě jedinou možnost komerčního využití neosídlených či málo osídlených území přírodního či přírodě blízkého charakteru bez výrazného narušení tohoto charakteru, a zároveň znamenají významné oživení okolního regionu, zejména ve formě multiplikace příjmů, investic i zaměstnanosti. Konstatuje se, že je v ČR způsob i míra používání principů udržitelnosti v rámci provozování i koncipování lokálního i regionálního cestovního ruchu na dosud nízké úrovni.

Smyslem vytváření sítě center šetrné turistiky má být postupné nastavení standardů a prosazování základních principů šetrného cestovního ruchu, zejména pohybu turistů v přírodě a při návštěvě turistických atraktivit. Nástrojem mají být aktivity v oblasti environmentálního vzdělávání a podpora informačně-poznávacích funkcí šetrné turistiky, aktivní podpora implementace Evropské charty udržitelného cestovního ruchu, zejména ve zvláště chráněných územích a implementace směrných návodů vypracovaných poradním orgánem Úmluvy o biodiverzitě ve spolupráci UNEP a WTO „Zásady pro aktivity související s udržitelným rozvojem cestovního ruchu a biologickou diverzitou na území zranitelných ekosystémů“ (MŽP, 2005, s. 2–10).

Takový široký exkurz do materiálu připraveného MŽP pro vládu byl uskutečněn především proto, že poměrně perspektivně, za předpokladu uvolnění finančních prostředků pro provoz těchto center, umožní realizace této idey vytvoření struktury, v níž by mohlo vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch probíhat.

4.6 Jakou formou vzdělávat a pomocí jakých nástrojů?

Jako východisko pro nastavení formy a nástrojů pro vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch dobře poslouží Koncepce EVVO (MŽP, 2000). Vzdělávání zaměřené na turisty je vlastně celoživotní vzdělávání zaměřené na veřejnost, protože roli turisty na sebe bere mnohokrát za život každý. Potom jsou vhodné komplexní vzdělávací formy a nástroje vzdělávání a osvěty zaměřené na veřejnost, do nichž je třeba zakomponovat principy udržitelnosti ve vztahu k cestovnímu ruchu. Návrh

vychází z koncepce, obsah je upraven a doplněn (například o dopravu, certifikaci, poradenství, síťování apod.) tak, aby odpovídal cílové skupině turistů (MŽP, 2000, s. 22):

Periodické tiskoviny

- časopisy zaměřené na veřejnost
- odborné časopisy pro turisty

Akce pro veřejnost

- akce pro veřejnost pořádané kulturními, vzdělávacími a osvětovými zařízeními jako jsou správy CHKO a národních parků, NNO, knihovny, muzea, hvězdárny a planetária, zoologické a botanické zahrady, církve apod.
- další veřejně dostupné přehledy turistických akcí

Neperiodické publikace

- knihy, brožury, informační příručky a letáky
- adresáře, katalogy, výroční zprávy, přehledy kontaktů, adresáře NNO, státní správy, odborných institucí, poraden, knihoven, dokumentačních středisek, vzdělávacích institucí, katalogy literatury a videopořadů, přehledy informačních zdrojů
- elektronické publikace a interaktivní hry s turistickou tematikou

Audiovizuální tvorba

- tvorba filmů, videopořadů, multimediálních show o cestování a turistice

Informační servis pro novináře

- vydávání tiskových zpráv a průběžná prezentace udržitelného turismu při práci s médii
- pořádání tiskových konferencí
- spolupráce s veřejnoprávní televizí a rozhlasem za účelem snižování negativních vlivů konzumních spotřebitelských vzorců na životní prostředí

Internet

- provoz internetových stránek o udržitelném cestovním ruchu, nabídce služeb, programů a kampaní pro veřejnost, eventuálně s nabídkou publikací, periodik, videokazet s důrazem na udržitelnost
- internetové konference
- ekoporadenství na internetu

Pobyty v přírodě

- pořádání exkurzí a výletů se zaměřením na chráněnou přírodu, průvodcovská činnost
- zájezdy, exkurze a výlety do chráněných oblastí s výkladem průvodce. Výklad zaměřen na osvětu návštěvníků v otázkách udržitelnosti, povzbuzování ke koupi místních výrobků a využívání certifikovaných služeb
- budování a správa naučných stezek. Informační materiály pro návštěvníky cenných přírodních území
- příprava konkrétních vzdělávacích programů udržitelné turistiky
- specializované akce pro rodiče s dětmi, praktické příklady v ochraně životního prostředí pro veřejnost a jejich prezentace

Kurzy a vzdělávací programy

- vzdělávací kurzy a programy zaměřené na zvyšování povědomí o udržitelném turismu
- on-line kurzy
- rekvalifikační kurzy pro nezaměstnané v oblasti pracovníka regionální turistiky s důrazem na udržitelné principy

Ostatní akce pro veřejnost

- besedy, semináře a tréninky
- veletrhy, výstavy, pořádání expozic s tematikou udržitelného turismu
- soutěže, včetně soutěží na internetu, které pracují s principy udržitelnosti
- festivaly, slavnosti a happeningy
- veřejné kampaně

- udílení ocenění následováníhodným příkladům udržitelného turismu

Udržitelná doprava

- vzdělávání v oblasti vlivu dopravy na životní prostředí a ochranu klimatu, vlivu hluku a prachu z dopravy na zdraví obyvatel a vlivu dopravy na ochranu biodiverzity
- propagace veřejné a ekologické dopravy (bionafta, zemní plyn, hybridní pohony...)
- vzdělávání o ekologické stopě
- informace o dopravních spojeních a integrovaných systémech

Poradenství a poskytování informací

- Poskytování informací v informačních střediscích, po telefonu, poskytování písemných podkladů, brožur, letáčků, literatury, videokazet, nabídky přednášek a dalšího vzdělávání, odkazů na specializované instituce a odborníky, ukázky modelových projektů, umožnění přístupu na internet
- demonstrace ekologicky šetrných inovací
- osvěta spotřebitelů o výrobcích a službách a jejich dopadech na životní prostředí
- provozování informační center

Certifikace

- vzdělávání a propagace systému dobrovolného značení ekologicky šetrných výrobků, který informuje spotřebitele o materiálové a přepravní náročnosti výrobku v rámci jeho životního cyklu, a vhodně zvoleným komplexním indikátorem (ekologická stopa) informování o environmentální zátěži vyvolané výrobkem
- vzdělávání a propagace systému certifikace místních výrobků, který informuje spotřebitele o specifikaci a jedinečnosti lokálních produktů, a jaký význam mají pro šetrný rozvoj regionu
- vzdělávání a propagace systému dobrovolného značení ekologicky šetrných služeb v cestovním ruchu, které objektivně informují o šetrnosti podnikatelských aktivit vůči životnímu prostředí
- vzdělávání a propagace označování bioproduktů

- vzdělávání a propagace systému spravedlivého obchodu (fair trade)

Ekologické zemědělství a (eko)agroturistika

- vzdělávání o mimoprodukčních funkcích zemědělství a lesnictví, o hospodářství šetrném k životnímu prostředí s upřednostněním ochrany biodiverzity, o vodním hospodářství a hospodaření na půdě
- podpora, produkce a marketing výrobků ekologického zemědělství, propagace bioprodukce a zdravých potravin
- vzdělávání o možnostech a přínosech (eko)agroturistiky

Sítování

- zapojování do mezinárodní spolupráce a mezinárodních sítí v rámci organizací zaměřených na udržitelný turismus a přejímání know how a dobré praxe

4.7 Shrnutí čtvrté kapitoly

Ve čtvrté kapitole bylo stanoveno, že vzdělávat se v cestovním ruchu musí proto, aby se maximalizoval jeho pozitivní přínos a minimalizoval jeho negativní dopad. Znovu bylo poukázáno na to, že vzdělávání by měli být především samotní turisté, minimálně z toho důvodu, aby měli dostatek znalostí k zodpovědnému rozhodnutí. Z hlediska systému bylo poukázáno na to, že principy udržitelnosti jako nové kulturní vzorce musí být součástí vzdělávání celoživotního, tj. počátečního, primárního, sekundárního, terciárního a dalšího vzdělávání, stejně jako neformálního a informálního. Co se týče dalšího vzdělávání, lze za předpokladu finančního krytí využít konceptu sítě center šetrné turistiky, v jejíž strukturách by takové vzdělávání mohlo probíhat. Výsledkem vzdělávání mají potom být interiorizované modely chování, které jsou již v souladu s obecně uznávanými principy udržitelnosti. Absolvent takového systému v roli turisty ví, že při svých cestách má respektovat potřeby místní komunity, minimalizovat nároky na využití místních zdrojů, chránit životní prostředí a biodiverzitu, využívat veřejnou dopravu (a omezit leteckou), využívat certifikovaných zařízení, kupovat místní výrobky a umět si spočítat ekologickou stopu. V neposlední řadě byly identifikovány nástroje a formy, pomocí nichž by takové vzdělávání mohlo probíhat, to jsou vedle tradičních vzdělávacích programů a modulů též například tiskoviny a publikace, akce pro veřejnost,

audiovizuální produkty, informační servisy pro novináře, internet, pobyty v přírodě, udržitelná doprava, poradenství a poskytování informací, certifikace, spravedlivý obchod, výrobky ekologického zemědělství a (eko)agroturistika, síťování apod.

5. Typologie turistů a udržitelný cestovní ruch

Nelze si dělat iluzi, že o udržitelný turismus a vzdělávání bude mít zájem každý, kdo služeb cestovního ruchu využívá. Přejít k principům udržitelných modelů musí být postupný. Aby šlo aplikovat principy na jednotlivé turisty, musí se tito na trhu nějak rozřadit a posléze by se vzdělavatel měl orientovat na skupinu, která bude mít nejvíce předpokladů pro přijetí a osvojení principů udržitelnosti, neboť takové modely budou reagovat na její potřeby a budou blízké jejímu vnímání světa.

5.1 Tradiční členění

Tradiční literatura rozeznává různé typologie turistů. Horner a Swarbrooke (2003, s. 65–66) uvádějí následující typologie

- Organizovaný masový turista – turista, který si kupuje dovolenou jako balíček služeb, volí populární destinaci, dovolenou tráví v hotelu
- Individuální masový turista – člověk, který kupuje volnější balíček umožňující větší svobodu pohybu, drží se spíše vyjetých cest
- Turista–průzkumník (objevitel) – plánuje si své cesty sám, záměrně se vyhýbá kontaktům s jinými turisty, pokouší se seznámit s místními obyvateli. Chce určitou míru komfortu a bezpečí.
- Turista–tulák – chce se stát součástí místní komunity, nemá připravený žádný itinerář, distancuje se od jakékoli formy cestovního ruchu

Cílová skupina pro vzdělávání by se v tomto případě rekrutovala ze skupiny individuální masový turista a turista průzkumník. První skupina pravděpodobně nebude jevit žádný zájem, poslední se již principy udržitelnosti řídí.

Podle zážitků lze turisty dělit na (tamtéž, s. 66):

- Rekreační turista – jde mu o fyzickou rekreaci než o kulturní nebo společenskou náplň
- Diverzální turista – hledá rozmanitost, snaží se zapomenout na starosti každodenního života

- Zážitekový turista – vyhledává autentické zážitky
- Experimentální turista – hledá užší kontakty s místní komunitou
- Existenciální turista – plně se noří do životních stylů a cizích kultur

Z této skupiny by volba pro vzdělávání padla na diverzálního, zážitkového a experimentálního turistu.

Zajímavé je rozlišení turistů na psychocentriky a allocentriky. „První jsou méně dobrodružní, do sebe uzavření lidé, kteří dávají přednost známým rekreačním centrům a společnosti dalších turistů. Druzí jsou odvážnější a vně zaměření a rádi podstupují rizika. Dávají přednost neobvyklým, exotickým cílům cest a spíše individuálnímu cestování“ (tamtéž, s. 67).

V rámci tohoto třídění by vzdělávání pro udržitelný turismus směřovalo na allocentriky.

5.2 Post-turista

Horner a Swarbrooke (2003) uvádějí i příklad post-turisty jako produktu postmoderní doby. Tento turista je vysoce vzdělaný a dokáže využít informačních technologií k přesné volbě své dovolené, jejíž charakter ale může být pokaždé jiný. Ví, že neexistuje autentický produkt, cestovní ruch je pro něj hrou a on klidně přestupuje z jedné kategorie do druhé. Dnes se rozhodne putovat pěšky jižní Afrikou, příští rok zvolí masovou rekreaci. Post-turista činí tradiční typologie turistů zbytečnými (tamtéž, s. 67).

V případě post-turisty platí to, že nelze moralisticky rozdělovat turistu na dobrého a špatného, podle toho, zda volí formu masové nebo alternativní turistiky. I masová turistika může být udržitelná. Post-turista nepochybně patří do skupiny, která by měla být zahrnuta do vzdělávání o principech udržitelnosti, neboť je žádoucí, aby je post-turista uplatňoval při jakékoli formě své dovolené.

5.3 Zelený zákazník

Zelený zákazník se objevil na začátku devadesátých let. Jeho spotřebitelské chování bylo ovlivněno probouzejícím se environmentálním uvědoměním. Zejména

němečtí zákazníci začali požadovat, aby hotely, které navštěvují, třídily odpad a vracely jej k recyklaci, šetřily energií a vodou, používaly biopotraviny apod. Německé cestovní kanceláře se tomuto trendu přizpůsobily a začaly vytvářet ekologické seznamy hotelů a destinací pro tento typ klientů (Horner, Swarbrooke, 2003, s. 86).

V oblastech konzumní společnosti je ovšem třeba místo o zelených zákaznících hovořit spíše o odstínech zelených zákazníků. *„Tmavě zelení zákazníci jsou ochotní přinášet oběti a platit více za své výhody, světle zelení zákazníci k tomu ochotní nejsou a snaží se kupovat zelené výrobky pouze tehdy, pokud nestojí více.“* (tamtéž, s. 87).

To je důležitý faktor. Díky světlým zákazníkům se na trhu ocitá množství pseudoekoproduktů, které se jen nesou na vlně zájmu o „ekotémata“. Na druhou stranu začali mnozí touroperátoři považovat tmavě zeleného zákazníka za samostatný segment na trhu a zacilují na něj své produkty, které mají skutečné prvky „eko“dovolené. Tmavě zelení turisté jako zákazníci díky tomu zažívají pocit, že se mohou koupit tohoto produktu bavit, aniž by poškozovali životní prostředí.

Je to přesně ten spotřebitelský tlak poptávky, který je nutno vyvíjet směrem k organizacím a poskytovatelům služeb, aby se více angažovali v otázkách udržitelného rozvoje a skutečně aplikovali jeho principy do praxe. Tento směr je třeba podporovat dalším vzděláváním k udržitelnosti a rozšířit jej i na další pilíře udržitelnosti, ekonomický a sociální.

5.4 Ekoturismus a geoturismus

Příkladem dobré praxe mohou být již existující modely udržitelného turismu. Existuje několik forem, které se často s udržitelným turismem zaměňují (přestože z něj spíše vycházejí) a v posledním desetiletí zažívají markantní rozvoj. Mají již vyprofilované charakteristiky i vlastnosti uživatelů těchto služeb cestovního ruchu, a mohou nám pomoci poskládat mozaiku typologie ideálního turistu z hlediska udržitelnosti, a tedy i k čemu se mají vztahovat obsahy vzdělávacích modulů. Těmi formami jsou ekoturismus a geoturismus.

Ekoturismus⁶

Ekoturismus má kořeny v Latinské Americe a Africe a osmdesátých letech. V Jižní Americe vznikl z potřeby omezit ničení deštných pralesů, kdy se ekoturismus začal využívat jako ekonomická alternativa k těžbařskému průmyslu ničícím přírodní zdroje. V Africe vznikl z potřeby ochrany divočiny. Koncept se začal šířit po celém světě spolu s tím, jak se prosazovala ekologická hnutí a otázky udržitelnosti a hledaly se cesty, jak a čím nahradit masový turismus. Ekoturistika má být vedle ochrany přírody a ekosystémů spojena s ekonomickou aktivitou a kvalitou života místních komunit.

Již v roce 1991 přišla TIES s pojetím, které je dosud platné. *„Ekoturistika je odpovědné cestování do přírodních oblastí, které chrání životní prostředí a zlepšuje blahobyt místních obyvatel. Ekoturismus je o propojení ochrany, komunit a udržitelného cestování“* (TIES, 1990, *About Ecotourism/Definitions and Principles*).

Ekoturistu lze charakterizovat následovně:

- díky vysokému uvědomění a znalostem minimalizuje dopad na životní prostředí výběrem vhodné dopravy, certifikovaných výrobků a služeb a šetrným chováním v destinaci
- zajímá se o místní kulturu a lidi, jež podporuje koupí regionálních výrobků a služeb, doplňuje tradiční zvyky a podporuje komunitu v zapojování do rozhodovacích procesů
- trvale se vzdělává v oblasti udržitelného rozvoje a fungování ekosystémů
- přispívá k finančně k ochraně nejen zákonem chráněných oblastí

Geoturismus⁷

Geoturismus do světového slovníku zavedl National Geographic (2007). Geoturismus je vymezen jako turismus, který udržuje geografický charakter dané turistické oblasti a podporuje její životní prostředí, dědictví, estetiku, kulturu a prosperitu místních obyvatel. Toto pojetí je více holistické než ekoturismus.

Geoturismus v sobě zahrnuje koncept udržitelného turismu – umožňuje jen takový rozvoj, který chrání charakter lokality. Přijímá i zásadu ekoturismu, že příjmy

⁶ Podrobné informace o ekoturismu jsou například na stránkách The International Ecotourism Society (TIES), dostupné z: <http://www.ecotourism.org>.

⁷ Další informace o geoturismu jsou dostupné na <http://www.nationalgeographic.com>.

z turismu se mají věnovat na zachování a ochranu přírody. Aplikuje ji ale nejen na přírodu, ale i na kulturu, krajinu a historii a na všechny zvláštnosti daného místa.

National Geographic (2007) uvádí charakteristiky geoturismu, z nichž můžeme vydedukovat, jaké vlastnosti má geoturista mít:

- Je environmentálně uvědomělý – ochraňuje zdroje a upřednostňuje služby, které minimalizují znečištění, plýtvání, spotřebu energie, spotřebu vody, nepříznivé chemikálie a nepřiměřené noční svícení.
- Respektuje místní kulturu a tradice. Učí se a pozoruje místní zvyky, naučí se několik slov a frází místního jazyka.
- Jeho cílem je kvalita, nikoli kvantita. V destinaci pobývá déle, utrací tam peníze a soustředí se na kvalitu zážitku. Geoturismus proto maximálně zapojuje komunitu, místní podniky a občanské spolky pracují dohromady, aby mohly prosazovat a poskytovat autentický zážitek návštěvníkovi.
- Zajímá se a kupuje místní výrobky a služby, vyhledává obchody, které zdůrazňují charakter lokality a jsou stylové. V geoturismu jde o ekonomický profit místních. Obchodníci v cestovním ruchu se proto také snaží využívat místních lidských zdrojů, služeb, zboží a dodávek. Příjmy z turismu zvyšují tyto lokálně vnímané hodnoty.
- Odnáší si domů nové znalosti, sděluje zážitky a příhody z cest svým přátelům a příbuzným s tím, že to musí vyzkoušet na vlastní kůži – a zajišťuje tak pokračující zdroje příjmů pro navštívenou destinaci.

Podle National Geographic (2007) je v Americe nejméně 55 milionů turistů, kteří mohou být klasifikováni jako udržitelní turisté nebo geoturisté.

5.5 Shrnutí páté kapitoly

Pátá kapitola identifikovala typy turistů, kteří přicházejí v první řadě do úvahy jako skupina vhodná k tomu, aby na ní byly zaměřeny aktivity soustředěné na vzdělávání pro udržitelný turismus. Takový turista je především individuální turista, který v minimální míře využívá služeb touroperátorů. Zavedla pojem post-

turisty, jehož apetit je nepředvídatelný a který bude s postupující globalizací zřejmě stále více rozšířeným druhem. Post-turista, přestože již vzdělaný je, musí být neopominutelně zahrnut do vzdělávání pro udržitelnost, neboť může vyžadovat udržitelné principy i v případě masového turismu a tím dokonce formovat k udržitelnosti i turistiku masovou. Dále byl rozlišen tmavě a světle zelený zákazník, přičemž u světle zeleného půjde v případě vzdělávání o základní zvyšování povědomí o udržitelnosti, u tmavě zeleného spíše o rozšiřování již nabytých znalostí. Pátá kapitola končí příklady ekoturistů, kteří cestují proto, aby chránili životní prostředí a zlepšovali blahobyt místních obyvatel, a geoturistů, kteří se snaží o to, aby příjmy z turismu byly využity nejen pro místní komunitu a ochranu přírody, ale i kultury, krajiny, historie a dalších specifík navštíveného místa. Přístupy těchto směrů mohou sloužit jako příklady pro vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch.

6. Finanční zajištění vzdělávání pro udržitelný turismus

Vzdělávání pro udržitelný turismus je jistě věcí veřejného zájmu a měl by být financovatelný z veřejných zdrojů. Nejvýznamnějším zdrojem veřejných financí je v současném období Evropská unie. Právě se vyskytujeme na počátku druhého programovacího období 2007–2013, s nímž je spojena možnost čerpání finančních prostředků z fondů EU. Abychom mohli úspěšně čerpat prostředky této pomoci, musela Česká republika připravit řadu strategických dokumentů a operačních programů, které vymezují priority a cíle, na jejichž dosažení budou prostředky EU vynakládány. Národní operační programy jsou momentálně předloženy Evropské komisi ke schválení. Co se týče komunitárních programů, část se již dokonce spustila, jako například Socrates, část se pro nové období také ještě připravuje, jako je například Life. Komunitárních programů je velké množství, jejich analýza by zabrala nepřiměřený prostor. S ohledem na potřeby pro Českou republiku bude úsilí soustředěno jen na strukturální fondy.

Strukturální fondy

V programovacím období 2007–2013 bude mít Česká republika v programech spolufinancovaných ze Strukturálních fondů a Fondu soudržnosti k dispozici více než 773 miliard korun. Na základě definovaných cílů a priorit Národního strategického referenčního rámce připravila Česká republika pro využívání fondů Evropské unie lety 2007–2013 celkem 24 operačních programů (MMR, 2007).

Podpora cestovního ruchu se prolíná víceméně všemi regionálními programy, NUTS II Severozápad a Jihovýchod si dokonce nazvaly prioritní osu podpory vysloveně s přívlastkem udržitelný, konkrétně „Rozvoj udržitelného cestovního ruchu“ (Jihozápad) nebo prostě „Udržitelný rozvoj cestovního ruchu“ (Severozápad). Mnoho udržitelného ale na seznamu podporovaných aktivit není, spíše se jeví užití slova „udržitelný“ jako účelový. Bude-li zájemce hledat ještě vzdělávací možnosti v souvislosti s cestovním ruchem, spektrum příležitostí se sníží ještě více.

Co se týče možností v tematických vzdělávacích programech financovaných z ESF, jako je OP Vzdělávání pro konkurenceschopnost a OP Lidské zdroje a zaměstnanost, uvádí se v nich, že vzdělávání musí mít vazbu na trh práce a přímo nebo nepřímo přispívat ke snižování nezaměstnanosti nebo zvyšování výkonu ekonomiky. K otázkám udržitelnosti jako takovým se priority proto přímo nevztahují, nemluvě o specifikách cestovního ruchu. Výsledek rešerše aktivit relevantních pro udržitelný cestovní ruch, které se dají využít pro vzdělávací účely, se dá shrnout následovně:

Integrovaný operační program

V integrovaném operačním programu, který má nadregionální charakter a měly by do něj směřovat projekty národního významu, se počítá se zaváděním a informační podporou národních a mezinárodních standardů ve službách cestovního ruchu (zahrnující zejména certifikace, manuály, metodiky, systémy, kontrola), a dále s prezentací a propagací kulturního a přírodního bohatství, kulturního průmyslu a služeb s využitím pro cestovní ruch.

V současné době (duben 2007) mají ovšem proti tomuto programu v Bruselu nejvíce výhrad a vůbec není jisté, zda bude Komisí nakonec akceptován, a v jakém znění.

Regionální operační programy

V regionálních operačních programech, kterých je celkem 7 (jako regionů soudržnosti), myslí na cestovní ruch v každém z nich. Převážná většina opatření je ale zaměřena na tvrdé, infrastrukturní projekty, jako je např. rekonstrukce a renovace stravovacích a ubytovacích zařízení, budování cyklotras, hippostezek, turistických a běžeckých stezek, naučných stezek, revitalizace památek, navigační systémy k památkám, parkovací kapacity, systémy značení turistických cílů, sítě informačních center, rezervační systémy, vodní cesty, přístavy či přístaviště, wellness apod.

Z měkkých opatření se budou moci podporovat projekty, které jsou například zaměřené na marketingové a informační kampaně za účelem propagace regionu (všechny regiony) nebo na monitoring návštěvnosti, zavádění systému certifikace zařízení a služeb cestovního ruchu a školení a zvyšování kvalifikace pracovníků ve službách cestovního ruchu (Severozápad), nebo na zavádění kvalitativních standardů

a certifikace v cestovním ruchu (Moravskoslezsko). Zde se při troše kreativity možnosti spojené se vzděláváním v cestovním ruchu nabízejí a dají využít.

Operační program přeshraniční spolupráce ČR – Rakousko

V tomto operačním programu je vidět, že druhou stranou při jeho tvorbě byl environmentálně zaměřený partner, neboť ekologický akcent je v opatřeních patrný. Zde bude možné financovat aktivity, jako je například posílení konkurenceschopnosti a zvýšení nabídky cestovního ruchu v souladu s ekologickými a sociálními omezeními, aktivity zaměřené na udržitelné formy a produkty cestovního ruchu, na zdokonalení kvality standardů pro návštěvníky, na rozšíření koordinované turistické činnosti v chráněných krajinných oblastech, na vymezení nových přeshraničních přístupů k přírodě a turistice v přírodě, propojení rekreačního cestovního ruchu s turistikou v přírodě a obchodním cestovním ruchem.

Operační program přeshraniční spolupráce ČR – Polsko

I zde je podpora udržitelného cestovního ruchu dohledatelná, je zaměřená v infrastruktuře především na ochranu a obnovu kulturního a přírodního bohatství a řemeslných tradic, turistických stezek a tras, cyklistických stezek a tras, hippostezek a hippotras, ve službách pak na zřizování a činnost turistických informačních center, tvorbu nových produktů, propagaci přírodních hodnot a kulturního dědictví a podporu destinačního managementu.

Operační program přeshraniční spolupráce ČR – Bavorsko

V tomto přeshraničním programu je jen jedna oblast podpory s vazbou na cestovní ruch, a ta se soustředí pouze na přeshraniční infrastrukturu, včetně řídicích a navigačních systémů.

Operační program Životní prostředí

OP Životní prostředí oproti předcházejícímu období, kdy šlo přímo financovat provozní aktivity v centrech ekologické výchovy a vzdělávání, míří tentokrát pouze na infrastrukturu. Bude podporovat rozvoj infrastruktury pro realizaci environmentálních vzdělávacích programů, poskytování environmentálního poradenství a environmentálních informací, jako jsou rekonstrukce stávajících objektů center a poraden, nákup, rekonstrukce a výstavba objektů za účelem vzniku

nových center a poraden, dále materiální a technické vybavení investičního charakteru objektů center a poraden a v neposlední řadě tvorbu a vydávání odborných materiálů a pomůcek investičního charakteru, např. filmů a videopořadů.

6.1 Shrnutí šesté kapitoly

V šesté kapitole byla uvedena rešerše operačních programů, které se připravují na čerpání strukturální pomoci EU pro období 2007–2013, a mají vazbu ke vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch. Převážná většina prostředků míří do rozvoje infrastruktury pro cestovní ruch. Na vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch nebyla nalezena přímo žádná z oblastí podpory, ale několik opatření se jeví vhodných, například oblasti zaměřené na propagaci, marketing, rozvoj informačních středisek, standardy, certifikaci a nové produkty cestovního ruchu, které v sobě mohou obsahovat vzdělávací i udržitelné prvky. Lze říci, že vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch bude v nejbližších letech možné do jisté míry pomoci strukturálních fondů podporovat.

7. Závěr

Cílem práce bylo navrhnout kurikulum vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch na pozadí ujasnění roztříštěné a nejasné terminologie, a při koncentraci na cílovou skupinu turistů jako nejdůležitější ze všech zainteresovaných skupin. Hlavním předmětem zkoumání a rešerší byl udržitelný cestovní ruch *per se* jako nejdynamičtější se rozvíjející průmysl, který má a bude mít v případě neměnnosti vzorců spotřebitelského chování čím dál větší negativní dopady na životní prostředí, přírodní zdroje a klimatické změny. Nutnost změnit spotřebitelské vzorce neplatí jen pro uvědomělé jednotlivce typu zelených zákazníků, jak je charakterizoval Swarbrooke (2004), kteří se již na cestu udržitelnosti vydali, ale i pro všechny ostatní uživatele služeb cestovního ruchu, kteří si dosud podobné otázky nekladli.

Stanovit obecně platný závěr zcela nelze. Nicméně základní doporučení, která jsou pro tuto práci podstatná, lze shrnout následujícím způsobem.

Vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch není možné oddělovat od vzdělávání pro udržitelného rozvoj, který je základem pro aplikace do dalších oborů. Vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch je jednou z mnoha podmnožin vzdělávání pro udržitelný rozvoj.

Turismus je integrovaný systém, v němž jsou všechny elementy navzájem propojeny a jeden ovlivňuje druhý. Vzdělávání pro udržitelný turismus proto vyžaduje holistický přístup a vyváženou koncentraci na všechny tři složky udržitelnosti – socio-kulturní, environmentální a ekonomickou.

Zatím se koncentrace ve vzdělávání pro cestovní ruch spíše obracela na poskytovatele služeb, tedy na profesní vzdělávání, a turisté samotní zůstávali opomíjeni. Nicméně jsou to turisté, kdo jsou kupní silou vytvářející poptávku na trhu cestovního ruchu. Mezi turisty jako spotřebiteli je ale stále velmi málo zájmu o udržitelný turismus. Velmi často je to pouhou neznalostí. Vzdělávací aktivity proto musí být zaměřeny na vybavení znalostmi turistů o udržitelných principech v cestovním ruchu, jako základního předpokladu pro svobodnou volbu poptávat a vyžadovat v produktech cestovního ruchu udržitelné aspekty a tím zvyšovat tlak na poskytovatele služeb k zahrnutí těchto principů do svých nabídek. Současně nelze

zapomínat, že přestože jsou pro celoživotní vzdělávání nejdůležitější turisté, turismus zahrnuje široké spektrum zainteresovaných skupin, z nichž každá má svá práva, zájmy a svou zodpovědnost, které je třeba ve vzdělávání zohledňovat.

Vzdělávání pro udržitelný turismus je také politická otázka. Řešení je tedy namnoze politické a nikoli jen technokratické. Mnohdy ale ani politická podpora nestačí, není-li doprovázena činy, především finančním zajištěním aktivit.

Vzdělávání pro udržitelný turismus se dosud soustředilo hlavně na environmentální aspekt. Stejně důležitý je i sociální a ekonomický pilíř, podobně jako nemají být opomíjeny otázky etiky. Do států ovládaných totalitním režimem, byť jakkoli turisticky přitažlivých, se nejezdí. Je nutné vzdělávat turisty a diskutovat s nimi o tom, proč to tak má být.

Dá se předpokládat, že zájem zákazníků jako spotřebitelů o udržitelné formy turismu se navýší za předpokladu, že o tomto předmětu budou referovat média. Důležitým objektem vzdělávacích akcí o udržitelném cestovním ruchu jsou proto také novináři.

Dalším důležitým vzdělávacím prvkem je ekoznačení a certifikační systémy, jako například značení místních výrobků. S ohledem na falšování skutečnosti za účelem tržního vyhovění světle zeleným zákazníkům jsou to především standardizované certifikační systémy a povědomí o nich, které umožní nakupovat tmavě zeleným zákazníkům skutečně udržitelné produkty cestovního ruchu a/nebo místní výrobky a služby, které umožňují multiplikační efekty ve prospěch místní ekonomiky.

Turisté by měli být postupně vzděláni k tomu, aby platili spravedlivou cenu za své dovolené a za zdroje vyčerpané během své dovolené, to je včetně externalit.

Existují příklady dobré praxe v ekoturistice a geoturistice, které profilují zodpovědného turistu. Osvědčené praktiky vedoucí k udržitelnosti je vhodné replikovat.

V České republice by vzdělávání pro udržitelný turismus mohlo probíhat v rámci plánované struktury sítě center šetrné turistiky za předpokladu, že se najde finanční rámec, ze kterého by šla centra se stabilním výhledem podporovat.

V ČR bude ze strukturálních fondů vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch v nejbližších letech v omezené míře uskutečnitelné.

Neexistuje špatný a dobrý turismus. Jen udržitelný a neudržitelný. Udržitelný souvisí s přiměřeným čerpáním zdrojů, zohledňující okolí a myslící na budoucnost. Bude-li vzdělávání o udržitelném turismu úspěšné, tedy změní-li se v dohledné době vzorce chování směrem k udržitelnosti u nejširší veřejnosti i v oblasti cestovního ruchu, umožní takové výsledky nahlížet do společné budoucnosti s větší mírou důvěry.

Literatura:

- AGENDA 21 for the Travel and Tourism Industry (1996), WTO, WTTC and Earth Council, London, ISBN: 92-844-0180-1
- ANDERSON, R. (2006), Top Ten Rules of Eco-Travel, *How to Make a Difference When You Go*, In emagazine.com, July/August 2006, vol. XVII, no. 4, [on-line], dostupné z: <http://www.emagazine.com>, [2007-04-15]
- BENEŠ, M. (2003), Andragogika, *Teoretické základy*, Eurolex Bohemia, Praha, ISBN 80-86432-23-8
- BRIDGGS, S. (2004), Case study – Tourism training project, The Tourism Network, UK
- BROŽOVÁ, J. (2005), Bohatství živé přírody je třeba chránit – u nás, v Evropě i celosvětově, MŽP [on-line], dostupné z: <http://www.env.cz>, [2007-04-14]
- CENIA (2007), česká informační agentura životního prostředí, Udržitelný rozvoj [on-line], dostupné z: <http://www.cenia.cz>, [2007-04-14]
- Centrum pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy (2006), Enwiwiki, internetové stránky, [on-line], dostupné z: <http://www.czp.cuni.cz/enwiwiki>, [2007-04-14]
- Czechtourism (2007), Vzdělávání v cestovním ruchu [on-line], dostupné z: <http://www.vzdelavaniucr.cz>, [2007-04-14]
- DLOUHÁ, J. (2006), Environmentální vzdělání – pokus o systematické pojmenování problému, *Envigogika* [on-line], roč. 1, prosinec 1996, dostupné z: <http://envigogika.cuni.cz>, [2007-04-14]
- EAGLES, F. J. E., McCOOL S. F., HAYNES CH. D. (2002), Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management, IUCN Gland, Switzerland and Cambridge, UK, ISBN 2-8317-0648-3
- Evropská charta pro udržitelný cestovní ruch v chráněných oblastech (2002), EUROPARC, Paříž
- Hamburská deklarace o vzdělávání dospělých (1997): Přijata na 5. mezinárodní konferenci o vzdělávání dospělých v roce 1997 [on-line], dostupné např. z: <http://www.msmt.cz>, [2007-04-14]
- HORNER, S., SWARBROOKE, J. (2003), Cestovní ruch, ubytování a stravování, využití volného času. *Aplikovaný marketing služeb*, Grada Publishing, Praha, ISBN 80-247-0202-9
- KOLÁŘOVÁ, H. (2004), Co je a kde se vzala šetrná turistika, *Bedrník*, časopis pro ekogramotnost, květen 2004, roč. 2., č. 3, s. 11-16, Středisko ekologické výchovy a etiky Rýchory – SEVER
- Koncepce státní politiky cestovního ruchu v České republice na období 2007-2013 (2006), *poslední dostupná neschválená verze ze září 2006*, [on-line], dostupné z: <http://www.mmr.cz>, [2007-04-14]
- LIBROVÁ, H. (2003), Vlační a váhaví: kapitoly o ekologickém luxusu.1, Brno, ISBN 80-7239-149-6
- MOLDAN, B. (1995), Indikátory trvale udržitelného rozvoje, Ministerstvo životního prostředí, Praha

- MOUREK, D. (2000), Cestovní ruch a životní prostředí, Centrum pro otázky životního prostředí UK, Praha. *Závěrečná zpráva výzkumného úkolu: Integrace principů udržitelného rozvoje do cestovního ruchu a turistiky*
- MUŽÍK, J. (2004), Androdidaktika, ASPI Publishing, Praha, ISBN 80-7357-045-9
- MUŽÍK, J. (1998), Profesní vzdělávání dospělých, Codex Bohemia, Praha
- MMR (2007), Fondy Evropské unie, Programy 2007-2013, [on-line], dostupné z: <http://www.strukturalni-fondy.cz>, [2007-04-15]
- MŽP (2000), Státní program environmentálního vzdělání, výchovy a osvěty, [on-line], dostupný např. z: <http://www.esfcr.cz>, [2007-04-14]
- MŽP (2005a), Informace pro vládu České republiky o vytváření sítě center šetrné turistiky, [on-line], dostupné z: <http://www.nisaops.cz>, [2007-04-14]
- MŽP (2005b), Strategie ochrany biologické rozmanitosti, [on-line], dostupné z: <http://www.ochranaprirody.cz>, [2007-04-14]
- Naše společná budoucnost (1991), Zpráva Světové komise pro životní prostředí a rozvoj, Akademia, Praha ISBN 80-85368-07-02
- Národní strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj (2007), Národní institut pro další vzdělávání, Pracovní skupina Rady vlády pro udržený rozvoj, pracovní verze 8.3 z 25. února 2007
- NATIONAL GEOGRAPHIC (2007), Centre for Sustainable Destination, [on-line], About Geotourism, dostupné z: <http://www.nationalgeographic.com>, [2007-04-14]
- NVF (2003), Národní vzdělávací fond, Strategie rozvoje lidských zdrojů pro Českou republiku, Praha, [on-line], dostupná např. z: <http://www.esfcr.cz>, [2007-04-14]
- PALÁN, Z. (1997), Výkladový slovník vzdělávání dospělých, DAHA, Praha
- PALÁN, Z., RÝZNAR, L. (2000), Vzdělávání dospělých a Evropa, Gaudeamus při Vysoké škole pedagogické v Hradci Králové, Hradec Králové, ISBN 80-7041-879-6
- PALATKOVÁ, M. (2006), Marketingová strategie destinace cestovního ruchu, Grada Publishing, Praha, ISBN 80-247-1014-5
- PALMER, J.A. (1998), Environmental Education in the 21st Century. Theory: Practise: Progress and Promise, London: RoutledgeFalmer
- PÁSKOVÁ M., ZELENKA J. (2002), Cestovní ruch – výkladový slovník, Česká republika, Ministerstvo pro místní rozvoj, Praha
- SWARBROOKE, J. (2004), Sustainable Tourism Management, Cabi publishing, Oxon, UK, First published 1999, Reprinted 2000, 2002, 2004. ISBN 0-85199-314-1
- TŘEBICKÝ, V. (2007), Turismus a chráněná území, In ČIHAŘ, M., HŘEBÍK, Š., RŮŽIČKOVÁ, J., TŘEBICKÝ, V. (eds.) (2007), Udržitelný management přírodě blízkých oblastí, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Ústav pro životní prostředí, ISBN 80-86561-91-7
- TIES (1990), The International Ecotourism Society [on-line], dostupné z: <http://www.ecotourism.org>, [2007-04-14]
- TOURISM CONCERN (2007), [on-line], dostupné z: <http://www.tourismconcern.org.uk>, [2007-04-14]

- UNECE (2005a), Strategy For Education For Sustainable Development, Vilnius, [on-line], dostupné z: <http://www.unece.org>, [2007-04-15]
- UNECE (2005b), United Nations Decade of Education for Sustainable Development [on-line], dostupné z: <http://www.unesco.org>, [2007-04-14]
- UNEP (2002), About Sustainable Tourism [on-line], dostupné z: <http://www.uneptie.org>, [2007-04-14]
- UNWTO (2006a), UNWTO Tourism Highlights 2006 [on-line], dostupné z: <http://www.world-tourism.org>, [2007-04-14]
- UNWTO (2006b), Sustainable Development of Tourism Conceptual Definition [on-line], dostupné z: <http://www.world-tourism.org>, odkaz: Concepts and Definitions, [2007-04-14]
- Vláda ČR (2004), Strategie udržitelného rozvoje ČR, Praha, [on-line], dostupná např. z: <http://www.esfcr.cz>, [2007-04-14]
- Vourc'h, A. (2003), Tourism and Local Agenda 21 (*The Role of Local Authorities in Sustainable Tourism*), UNEP, Paris Cedex 15, France, ISBN: 92-807-2267-0
- WOOD, M. E. (2002), Ecotourism: Principles, Practices & Policies for sustainability, UNEP
- WWF-UK (2007), Tourism [on-line], dostupné z: <http://www.wwf.org.uk>, [2007-04-14]
- ZELENKA, J., ŠIMKOVÁ, E., PÁSKOVÁ, M. (2007), Udržitelný cestovní ruch, Fakulta informatiky a managementu Univerzita Hradec Králové [on-line], dostupné z: <http://ucr.uhk.cz/>, [2007-04-14]

PŘÍLOHA ...

Evidenční list knihovny (1. stránka po přílohách)

Bakalářské práce se půjčují
pouze prezenčně!

U Ž I V A T E L

potvrzuje svým podpisem, že pokud tuto bakalářskou práci

Burkoň, R.: Vzdělávání pro udržitelný cestovní ruch

využije ve své práci, uvede ji v seznamu literatury a bude ji řádně citovat jako jakýkoli jiný pramen.

Jméno uživatele, bydliště	Katedra (pracoviště)	Název textu, v němž bude zapůjčená práce využita	Datum, podpis

